O’ZBEKISTAN RESPUBLIKASI’ JOQARI’ HA’M WORTA ARNAWLI’ BILIMLENDIRIW MINISTIRLIGI

BERDAQ ATINDAG’I’ QARAQALPAQ MA’MLEKETLIK UNIVERSITETI

Qol jazba huqi’qi’nda

UDK:8-1/-1:398.943.11

Mambetov Joli’mbet Qabulovich

(Magistrantt?n’ familiyas?, ismi, sha’ripi)

“I.Yusupov do’retpelerinde folklorliq da’stu’rler”

(Magistrlik dissertatsiya temas?)

5 A120101 A’debiyattani’w

(qa’nigelik shifr?, atamas?)

Magistr akademiyali’q da’rejesin ali’w ushi’n jazi’lg’an dissertaciya

MAKda jaqlawg’a ruxsat etildi
Magistratura bo’limi baslig’i:
__________ dots. A. Gulimov

Kafedra baslig’i:________ f.i.k dotsent. J. Nizamatdinov
Ilimiy basshi’:________ f.i.k. dotsent. P. Allambergenova

No’kis-2014

İ. YUSUPOV DO’RETPELERİNDE FOLKLORLIQ DA’STU’RLER

Mazmuni’:

KİRİSİW.. 3

I-bap. Shay?r İ. Yusupov qosıqlarında folklorlıq da’stu’rler 11

1.1. SHayi’r İ. Yusupov lirikalari’ndag’i’ simvolika-metaforali’q ha’m timsali’y obrazlardi’n’ jasali’w o’zgesheligi.. 11

1.2. Folklorli’q da’stu’rlerdi o’zlestiriwde formali’q uqsasli’qlard?n’ orn? 27

II-bap. Shay?r İ. Yusupov poemaları’nda folklorl?q obrazlar ha’m syujetler.. 33

2.1. «Tumaris» poemasi’nda folklorli’q syujet ha’m obrazlar 33

2.2. «Poseydonn?n’ g’a’zebi» poemasi’nda folklorli’q syujet ha’m obrazlar 44

2.3. «Ma’melek oy» poemas?ndag’i’ realistlik obraz ha’m syujet qur?wda folklorl?q us?l... 51

III-bap. An’?z ha’m a’psanalar tiykar?nda o’mir sh?nl?g’i’n?n’ sa’wleleniwi.. 57

3.1. İ. Yusupovt?n’ «Wo’mirzaya juldi’zi’», «Ana ju’regi» shig’armalari’nda an’i’z h’a’m a’psanalar tiykar?nda o’mir sh?nl?g’i’n?n’ sa’wleleniwi.. 57

3.2. I.Yusupovti’n’ «Ma’n’gi bulaq» poemasi’nda fantastikali’q syujetler ha’m qaharman obrazi’ni’n’ jasali’w wo’zgesheligi 67

JUWMAQ.. 88

PAYDALANILG’AN A’DEBIYATLAR 91

SLAYDLAR... 96

KIRISIW

Jumi'stin' aktualli'g'i': Yelimiz wo'z g'a'rezsizligine yeriskennen keyin ma'mleketimizde tu'pkilikli reformalar izbe-iz tu'rde a'melge asi'ri'la basladi'. Milliy G'a'rezsizlik ideyasi'n xalqi'mi'zdi'n' qa'lbine ha'm sanasi'na sin'diriw da'wirdin' yen' aktual ma'selelerinin' birine aylandi'. Sonli'qtan, ja'miyetimizdin' barli'q tarawlari'na, soni'n' ishinde, ko'rkem wo'nerdin' yen' joqari' tu'ri bolg'an ko'rkem a'debiyatqa da jan'asha talaplar qoyi'lmaqta.

O'zbekistan Respublikasi'ni'n' Prezidenti Islam Karimov ko'rkem a'debiyatti'n' usi'nday sheksiz imkaniyatlari'na joqari' baha berip, wog'an insan qa'lbine jol salatug'i'n ku'sh si'pati'nda qarap bi'lay degen yedi: «Insandi', woni'n' ruwxi'y du'nyasi'n ashatug'i'n... bir qu'diretli qural bar, wol da bolsa so'zdin' qu'direti, ko'rkem a'debiyat boli'p tabi'ladi'. A'debiyatti'n' insandi' tani'wshi'li'q dep, shayi'r ha'm jazi'wshi'lardi'n' bolsa, insan ruwxi'ni'n' injenerleri dep ta'riypleniwi biykarg'a yemes, a'lbette. ... Yeger biz O'zbekistani'mi'zdi' du'nyag'a tani'tpaqshi', woni'n' a'yyemgi tariyxi' ha'm jarqi'n keleshegin uli'g'law, woni' a'wladlar yadi'nda ma'n'gilik saqlamaqshi' bolsaq, yen' da'slep ulli' jazi'wshi'lardi', ulli' shayi'rlardi', ulli' do'retiwshilerdi ta'rbiyalawi'mi'z kerek. Nege degende, ulli' jazi'wshi' Sholpanni'n' aytqani'nday, «a'debiyat jasasa - millet jasaydi'»[1].

Jumi'sti'n' maqset ha'm wazi'ypalari': Biz bul jumi'si'mi'zda I.Yusupov lirikasi'nda folklorli'q da'stu'rlerdin' tutqan wori' ha'm woni'n' ko'rkem obraz jasawdag'i' a'hmiyetin izertlewdi wo'z aldi'mi'zg'a maqset yetip qoydi'q.

Jumi'sti'n' aldi'na qoyg'an maqsetinen to'mendegi wazi'ypalar kelip shi'g'adi':

-SHayi'r İ. Yusupov lirikalarindag'i' simvolika-metaforali'q ha'm timsali'y obrazlardi'n' jasali'w o'zgesheligi,

-Folklorli'q da'stu'rlerdi o'zlestiriwde formali'q uqsasli'qlard?n' orn?,

[1] Karimov I. A. Joqari' ma'nawiyat-jen'ilmes ku'sh. Tashkent, «Manaviyat», 2008, 136, 139-140-bb.

«Tumaris» poemasi’nda folklorli’q syujet ha’m obrazlar

«Poseydonn?n’ g’a’zebi» poemasi’nda folklorli’q syujet ha’m obrazlar

«Ma’melek oy» poemas?ndag’i’ realistlik obraz ha’m syujet qur?wda

folklorl?q us?l

-İ. Yusupovtın’ «Wo’mirzaya juldi’zi’», «Ana ju’regi» shig’armalari’nda an’i’z h’a’m a’psanalar tiykar?nda o’mir sh?nl?g’i’n?n’ sa’wleleniwi

Jumi’sti’n’ izertlew obekti: Biz Qaraqalpaqstan ha’m O’zbekistan xali’q shayi’ri’, Berdaq ati’ndag’i’ ma’mleketlik si’yli’qti’n’ laureati’, Wo’zbekstsn qaharmani’ I.Yusupovti’n’ poeziyasin talqi’law arqali’ shayi’rdin’ lirikali’q do’retpelerindegi folklorli’q da’stu’rlerdin’ tutqan worni’n, wolardi’n’ ko’rkem obrazi’n jasawdag’i’ a’hmiyetin ashi’p beriwge umti’ldi’q.

Jumi’sti’n’ teoriyali’q ha’m metodologiyali’q negizi: Biz izertlew bari’si’nda Prezident I.A.Karimovti’n’ a’debiyat ha’m ko’rkem wo’nerdi rawajlandi’ri’w haqqi’ndag’i’ ko’rsetpelerin basshi’li’qqa aldi’q. Sog’an qosi’msha V.G.Belinskiy, M.Gorkiy, wo’zbek ali’mlari’ I.Sultan, N.Raximjanov, J.Kamal, qaraqalpaq a’debiyatshi’lari’ S.Axmetov, Q.Kamalov, K.Xudaybergenov, Q.Sultanov, Q.Ja’rimbetov, Q.Worazi’mbetov ha’m tag’i’ basqa a’debiyatshi’ ali’mlardi’n’ miynetindegi ilimiy-teoriyali’q juwmaqlardi’ basshi’li’qqa aldi’q.

Jumi’sti’n’ izertleniw da’rejesi: Qaraqalpaq a’debiyattani’w iliminde I.Yusupov do’retiwshiligi belgili da’rejede izertlendi. Bir qansha a’debiyatshi’lardi’n’ monografiyalari’, arnawli’ izertlewleri, ilimiy maqalalar ja’riyalandi’. Qaraqalpaq poeziyasi’n tutas h’ali’nda ha’m ayri’qsha I.Yusupov poeziyasi’n izertlew bag’dari’ndag’i’ S.Axmetovti’n’ «Qaraqalpaq sovet poeziyasi’» (1988), G.Esemuratovti’n’ «Ibrayi’m Yusupovti’n’ poeziyasi’» (1976), T.Ma’mbetniyazovti’n’ «Poeziya h’aqqi’nda woylar» (1985), «Qaraqalpaq sovet lirikasi’» (1989), Q.Orazi’mbetovti’n’ «Ha’zirgi qaraqalpaq lirikasi’nda ko’rkemlik izleniwshilik» (1992), «Ha’zirgi qarakalpaq lirikasi’nda ko’rkem formalardi’n’ evolyutsiyasi’ h’a’m tipologiyasi’» (2004),

A’.Nasrullaevti’n’ «Traditsiya h’a’m zamanago’ylik» (1985), K.Xudaybergenovti’n’ «Lirika h’a’m wo’mir» (1972), J.Esenovti’n’ «Poeziya juldi’zi’» (2003), Z.Bekbergenovani’n’ «Ha’zirgi qaraqalpaq poeziyasi’nda folklorli’q da’stu’rler» (2011) atamasi’ndag’i’ monografiyalari’ menen birge, J.Maqsetovani’n’ «I.Yusupovti’n’ poetikali’q sheberligi» (1992), A.Hamidovani’n’ «I.Yusupov tvorchestvosi’ h’a’m Evropa a’debiyati’» (1999), M.Ma’mbetovani’n’ «I.Yusupov poeziyasi’nda qosi’q quri’li’si’» (1999), D.Paxratdinovti’n’ «I.Yusupov poeziyasi’nda Shi’g’i’s klassikleri da’stu’rleri» (2001) kandidatli’q dissertatsiyalari’nda shayi’r poeziyasi’ni’n’ wo’zinshelikleri u’yrenilgen. Biz pitkeriw-qa’nigelik jumi’si’mi’zdi’ jazi’w protsesinde keltirilgen ilimiy miynetlerdegi ilimiy juwmaqlardi’ tikkeley basshi’li’qqa aldi’q. Sonday-aq, su’wretlew qurallari’ menen usi’llari’ni’n’ teoriyali’q tiykarlari’ boyi’nsha a’debiyat teoretikleri Gegel G.Abramovich, L.Timofeev, V.Tomashevskiy, V.Xalizov, T.Boboev, I.Sultan, F.Umurov, Xudayberdiev, Z.Qabdolov, S.Axmetov, Q.Maqsetov, B.Genjemuratovlardi’n’ ilimiy-teoriyali’q miynetlerinen paydalandi’q.

Jumi’sti’n’ quri’li’si’: Bizin’ jumi’si’mi’z Kirisiw, 3 bap, Juwmaq ha’m paydalani’lg’an a’debiyatlar diziminen turadi’. **I-bap. Shayır İ. Yusupov qos?qlar?nda folklorl?q da’stu’rler** dep atali’p, wol wo’z na’wbetinde eki bo’limnen: « SHayir İ. Yusupov lirikalarindag’i simvolika-metaforaliq ha’m timsaliy obrazlardin’ jasaliw o’zgesheligi», « Folklorliq da’stu’rlerdi o’zlestiriwde formaliq uqsasliqlard?n’ orn?. » bo’limlerinen turadi’. **II bap.** « **Shayır İ. Yusupov poemalarında folklorlıq obrazlar h’a’m syujetler** » dep atali’p, wol da wo’z na’wbetinde u’sh bo’limnen: 1-bo’lim « *Tumaris» poemasinda folklorliq syujet ha’m obrazlar* » dep atalsa, 2-bo’lim « *Poseydonn?n’ g’a’zebi» poemasinda folklorliq syujet ha’m obrazlar*, 3-bo’lim *«Ma’melek oy» poemas?ndag’? realistlik obraz ha’m syujet qur?wda folklorl?q us?l»* dep ataladi’. **III bap. An’?z ha’m a’psanalar tiykar?nda o’mir sh?nl?g’?n?n’ sa’wleleniwi** dep atali’p, wol da wo’z na’wbetinde u’sh bo’limnen: 1-bo’lim *İ. Yusupov shig’armalari’nda o’mir sh?nl?g’inin’ an’?z*

ha'm a'psanalar tiykar?nda sa'wleleniwi. 2-bo'lim *Shayir do'retpelerinde folklorl?q syujet ha'm realistlik su'wretlew u'lgileri* dep ataladi'.«Juwmaq»ta biz ilimiy jumi's bari'si'nda kelgen ilimiy teoriyali'q pikirlerimiz cifrlar menen bo'linip, i'qshamlasti'ri'li'p berildi. Paydalani'lg'an a'debiyatlar jumi'sti'n' aqi'ri'nda ha'zirgi bibliografiya iliminin' qa'delerine muwapi'q jaylasti'ri'ldi'.

Poeziyan?n' rawajlan?w tariyx?na na'zer taslasaq ko'rkem so'z sheberlerinin' xal?q poeziyas?nan paydalanbag'an, yaki o'zin bo'lek tutqan waqt?n ko'riw mu'mkin emes. Poeziya barl?q tariyx?y da'wirlerde de xal?q aw?zeki do'retpelerinen na'rlenip, az?qlan?p keldi. XX a'sirdin' ekinshi yar?m?ndag'? qaraqalpaq poeziyas? xal?q turm?s?ndag'? quramal? o'zgerislerge jedel aralasqan da'wirinde h'a'zirgi zaman adam?n?n' obraz?n jarat?wda h'a'm da'wir ruwx?n j?rlawda xal?q poeziyas?nan ideyal?q-estetikal?q ruwx?y ku'sh al?p rawajlan?p ot?rd?.

Milliy g'a'rezsizlikke erisiwimiz tiykar?nda xal?q-xojal?g'?n?n' barl?q tarawlar?nda jan'a da'wirge say reformalar ju'zege kelip, son?n' ishinde, xal?qt?n' milliy ruwx?y g'a'ziynesi bolg'an ko'rkem a'debiyat h'a'm a'debiyattan?w iliminin' ald?na da jan'a da'wir talab?na say waz?ypalar qoy?ld?. Mine us? tiykarda, a'debiy jo'neliste h'a'r bir talant iyesine da'wir talab?na say, ideyal?q-ko'rkemlik jaqtan jetilisken sh?g'armalar do'retiw basl? maqset etip belgilendi. XX a'sirdin' ekinshi yar?m?ndag'? qaraqalpaq poeziyas?n?n' o'zinen ald?n'g'? on j?ll?qlar poeziyas?nan ay?rmash?l?g'?, alg'a ilgerilewshiligi de sonda ko'rinedi, shay?rlar bu'gingi o'mirdin' quramal? ko'rinisin su'wretlewde izleniwge o'tti. Us? izleniw jol?nda shay?rlar?m?z, son?n' ishinde O'zbekistan Qaharmanı, O'zbekistan h'a'm Qaraqalpaqstan Xalıq shayırı İ. Yusupovta o'z zamanlas talant iyeleri menen birge, o'tkendegi bay miyraslard?, klassikal?q a'debiyatt?n' bay u'lgilerin, tuw?sqan xal?qlar a'debiyatlar?n qunt penen u'yrengenligin biz on?n' son'g'? da'wirdegi lirikal?q h'a'm liro-epikal?q do'retpelerinen ko'riwimiz mu'mkin. Shay?rd?n' us? j?llar? da'wir sh?nl?g'?na say ideyal?q-tematikal?q, janrl?q, ko'rkemlik jaqtan jetilisken sh?g'armalar ko'plep do'retildi.

XX a’sirdin’ 1970-j?llar? h’a’m XXI a’sirdin’ 90-j?llar? qaraqalpaq ko’rkem a’debiyat?n?n’, son?n’ ishinde milliy poeziyam?zd?n’ ayr?qsha gu’lleniw da’wiri bold?, desek qa’telespeymiz. Bul da’wirde qaraqalpaq poeziyas? janrl?q, ideya-tematikal?q, kerkem izleniwshilik jag’?nan da a’dewir da’rejede rawajlang’anl?g’? baykalad?.

Mine us? da’wir poeziyas?n joqar? basq?shlarg’a ko’tergen so’z bayl?qlar?n?n’ biri — xal?q aw?zeki poetikal?q da’stu’rleri sanalad?. Ha’zirgi da’wir qaraqalpaq poeziyas? menen xal?q aw?zeki do’retpeleri ortas?ndag’? baylan?s, on?n’ tu’rleri, o’z-ara qatnas?, bu’gingi a’debiyattan?w iliminde ele tol?q izertlenbegen ma’sele, sonday-aq h’a’zirgi da’wir qaraqalpaq poeziyas?n?n’ belgili wa’kili shayır İ. Yusupov do’retiwshiliginin’ xalıq do’retiwshiligi menen janrl?q, ideya-tematikal?q, ko’rkemlik jaqtan o’z-ara baylan?slar? qaraqalpaq a’debiyattan?w iliminde ele tol?q izertlenbegen ma’selelerdin’ biri. Biz o’zimizdin’ bul izertlewimizde mine us? ma’seleni bu’gingi milliy g’a’rezsizlik da’wirinin’ ko’z-qaras?nan ilimiy tiykarda u’yreniwdi o’z ald?m?zg’a maqset etip qoyd?q.

Joqar?da at?atalg’an al?mlard?n’ miynetlerinde a’debiyat penen folklord?n’ baylan?s? ma’selesi a’yyemgi da’wir a’debiyat? menen klassikal?q a’debiyat?m?z wa’killeri do’retpeleri m?sal?nda yamasa xal?q shay?rlar?n?n’ sh?g’armalar?na folklord?n’ tiygizgen ta’siri qullas?, a’debiyat?m?zd?n’ rawajlan?w?nda folklord?n’ tutatug’?n orn? h’aqq?nda so’z bolad?. Us? izertlewlerden kelip sh?g’?p, biz h’a’zirgi da’wir qaraqalpaq poeziyas? menen xal?q aw?zeki do’retpeleri ortas?ndag’? baylan?s, on?n’ tu’rleri, o’z-ara qatnas?, bu’gingi a’debiyattan?w iliminde ele tol?q izertlenbegen ma’sele ekenligin ko’rip o’ttik.

Poeziya menen folklord?n’ baylan?s? ma’selesi tuw?sqan xal?qlar a’debiyatlar?nda a’lle qashan-aq izertlew obektine ayland?. Bul boy?nsha belgili ilimpazlar V.G.Agrba «Abxazskaya poeziya i ustnoe narodnoe tvorchestvo», S.Xaybullaev «Narodn?e istoki avarskoy poezii», Sh.Djikaev «Folklor i osetinskaya sovetskaya poeziya», P.S.V?xodtsev «Russkaya sovetskaya poeziya i narodnoe tvorchestvo», U.Dalgat «Literatura i folklor» miynetlerinde ilimiy-

teoriyal?q, sal?st?rmal?-tipologiyal?q, tariyx?y aspektlerde izertlewler al?p bard?. Olar o'z miynetlerinde poeziyal?q do'retpelerge folklorl?k da'stu'rlerdin' janrl?q, ideya-tematikal?q, ko'rkemlik, stillik jaqgan tiygizgen ta'sirin h'a'm eki janr sh?g'armalar?n?n' o'z- ara baylan?s? menen o'zgeshe ta'replerin ash?wg'a h'a'reket etedi.

Ko'rkem a'debiyat o'zinin' en' gu'llengen da'wirlerinde de folklordan ruwx?y az?q al?p, rawajlan?p ot?rad?. Bun? tuw?sqan xal?qlar a'debiyatlar?nda jaz?lg'an M.Azadovskiydin', SAsqarovt?n', N.M.Mallaevt?n', F.B.Alievt?n', T.T. Dav?dovan?n', D.Medrishtin'[2] xa'm t.b. ilimpazlard?n' ko'lemli ilimiy miynetlerinin' mazmun?han an?q ko'riw mu'mkin.

Folklor? rawajlang'an qaraqalpaq xalk?n?n' jazba a'debiyat? barl?q rawajlan?w basq?shlar?nda xal?q do'retpeleri menen t?g'?z baylan?sta jasap keldi. Lekin, h'a'r bir tariyx?y da'wirde a'debiyat ja'miyetlik sanan?n' ko'rkem obraz?n sa'wlelendiretug'?n bolg'anl?qtan, on?n' ko'rkem g'a'ziynelerinde us? baylan?st?n' da'rejesi, tu'ri, sapas? h'a'r q?yl? sa'wlelenedi. Qaraqalpaq a'debiyat? menen folklord?n' baylan?s?n an?qlawda XIX a'sir a'debiyat? menen XX a'sirdegi a'debiyatt? tendey qaraw mu'mkin bolmag'an?nday, h'a'tteki, XX a'sirdin' bas?ndag'? karaqalpaq a'debiyat?n, xal?qt?n' turm?s?nda o'tken o'zgeshe da'wirdi, sotsialistlik ja'miyetti qur?w ideyalar?n h'a'zirgi zaman a'debiyat?na sal?st?r?p karag'an?m?zda u'lken o'zgesheliklerdi an'laym?z. A'debiyatsh? L.İ.Emelyanov «Ha'r bir tariyxıy da'wirde folklor a'debiyatqa o'zinin' h'a'r q?yl? ta'repleri menen h'a'r q?yl? ko'lemde, xa'r q?yl? qatnasta kerek bolad?»[3] - dep ko'rsetedi. Haq?yqat?nda, da son'g'? j?llardag'? poeziya ush?n aw?zeki xal?q do'retpelerinen ha'm klassikal?q a'debiyatt?n' u'lgilerinen u'yreniw shay?rlarg'a jan'a waz?ypalard?, u'lken sheberlikti ju'kledi. Ko'rkem so'z sheberleri o'z xalq?n?n' milliy a'debiyat?n u'yrenip qoymastan, tuw?sqan xal?qlar a'debiyatlar?n, folklor?n, tariyx?n, ma'deniyat?n biliwge, olard? qunt penen

---

[2]. Азодовский М. Литература и фольклор. Л. Изд. Гос.лит.1931; Аскаров С. Йигирмаланчи йиллар ўзбек совет поэзиясида фольклор традициялари. Канд. дисс. Тошкент: 1985; Маллаев Н.М. Алишер Навои и народное творчество. Док. дисс. Ташкент: 1978; Давыдова Т.Т. Роль народно-поэтических традиций в обогащении повести Средней Азии. АКД.. Москва: 1984; Медриш Д. Литература и фольклорная традиция (проблема поэтики) АКД. Киев: 1983.

[3] Вопросы методологии литературоведения. М.-Л: 1966.

u’yreniwge ayr?qsha q?z?qt?. Sonday- aq, o’tken a’sirdin’ 70-80-j?llar? a’debiyat?m?z tariyx?nda ruwx?y rawajlan?w?m?zd?n’ jan’a bag’dar?n belgilep beriw menen birge, ko’plegen so’z sheberlerin jetilistirdi. Olardan O’zbekstan Qah’arman?, O’zbekstan h’a’m Qaraqalpaqstan xal?q shay?r?, Qaraqalpaqstan Respublikas? Berdaq at?ndag’? ma’mleketlik s?yl?g’?n?n’ laureatı İ.Yusupovtın’ do’retiwshiligi us? j?llar poeziyas?nda belgili or?n iyeledi. A’sirese, shay?rd?n’ poeziyal?q do’retpelerinin’ ideya-tematikal?q, janrl?q h’a’m ko’rkem-estetikal?q jaqtan da folklor da’stu’rleri menen baylan?s? ma’seleleri a’debiyat tariyx?nda ayr?qsha qubılıs boldı. Xalıq su’ygen shayır İ.Yusupov do’retiwshiligi boyınsha ay?r?m ilimiy izertlewler, do’retiwshilik a’debiy-ko’rkem portretler menen ilimiy maqalalar jaz?ld?. M?sal?, belgili a’debiyat izertlewshileri S.Axmetovt?n’ «A’debiyat h’a’m kritika» (1980), «Qaraqalpaq sovet poeziyas?» (1988), T.Ma’mbetniyazovt?n’ «Qaraqalpaq sovet lirikas?» (1988), K.Xudaybergenovt?n’ «Lirika h’a’m o’mir» (1971), «Da’wir h’a’m par?z» (1987), K.Sultanovt?n’ «Zamanlas jan?m menen» (1972), «Shay?r jol?» (1986) ilimiy miynetleri menen izertlewlerinde shay?rd?n’ do’retiwshilik jol?, sh?g’armalar?n?n’ ideya-tematikas?, obraz jasaw sheberlikleri arnawl? so’z etildi.

İ.Yusupovtın’ poeziyası boyınsha a’debiyatshı G.Esemuratovtın’ «İbrayım Yusupovtın’ poeziyası» (1976) monografiyası menen Moskvalı ilimpaz U.Ulyashovt?n’ «Veter zemn?x dorog» (1989) kitaplar? bas?l?p sh?qt?. Olar o’z izertlewlerinde talantl? zamanago’y shay?rd?n’ sh?g’armalar?na tutas? menen tallaw jasayd?.

Son’g’? j?ldar? qaraqalpaq a’debiyattan?w iliminde poeziyal?q sh?g’armalard? da’wirlerge, lirikan?n’ tu’rlerine bo’lip al?p izertlewler menen birge, poeziyan? janrl?q, ideya-tematikal?q, strukturall?q, ko’rkemlik jaqtan o’z ald?na bo’lip al?p izertlewlerdin’ payda bol?w? ayr?qsha jag’day bold?. Al, biz so’z etpekshi bol?p ot?rg’an h’a’zirgi zaman qaraqalpaq poeziyas?n?n’ belgili wa’kili İ.Yusupov do’retiw- shiliginin’ folklor menen baylan?s? ma’selesi xa’zirgi a’debiyattan?w iliminde bur?n so’z etilmegen, lekin, izertleniwi tiyis a’hmiyetli ma’selelerdin’ biri esaplanad?.

Biz bul jum?st? jaz?w bar?s?nda belgili a’debiyat izertlewshilerinin’ miynetlerinen a’sirese, a’debiyat penen folklord?n’ baylan?s? ma’selesine arnalg’an ko’plegen ilimiy-teoriyal?q a’debiyatlar menen jaq?nnan tan?s?p shıqtıq. Usı tiykarda belgili so’z sheberi İ.Yusupovtın’ 70-80-j?llar? do’retken poeziyal?k sh?g’armalar?ndag’? xal?q aw?zeki poetikal?q da’stu’rlerinen paydalan?wd?n’ ko’rkemlik o’zgesheliklerin ash?wg’a h’a’reket ettik.

İlimiy izertlewdin’ juwmakların h’a’zirgi da’wir qaraqalpaq a’debiyatı tariyx?n izertlewlerde, a’sirese, a’debiyat?m?z tariyx?nda salmaql? orn? bar ko’rkem so’z sheberlerinin’ do’retiwshiligin u’yrengende a’meliy h’a’m teoriyal?q derekler s?pat?nda paydalan?w mu’mkin. Ha’zirgi zaman qaraqalpaq shay?rlar?n?n’ do’retiwshiliginde qollan?lg’an folklor da’stu’rleri bu’gingi jas a’wladqa, h’a’tteki, h’a’r bir insanda o’z xalk?n?n’ ana tiline degen h’u’rmet sezimlerin oyat?w menen birge, o’tkendegi bay miyraslar?m?z benen folklorl?q h’a’m a’debiy sh?g’armalar?m?zd? teren’nen u’yrenip bar?wg’a o’z ta’sirin tiygizedi degen u’mittemiz.

I BAP. SHAYI'R I. YUSUPOV QOSI'QLARI'NDA FOLKLORLI'Q DA'STU'RLER

1.1. SHAYI'R I. YUSUPOV LIRIKALARINDAG'I SIMVOLIKA-METAFORALI'Q HA'M TI'MSAL'IY OBRAZLARDI'N' JASALI'W O'ZGESHELIGI

A'jayi'p shayi'rdi'n' ko'pshilik shi'g'armalari'n simvolikali'q-metaforaliq, ti'msali'y (simvolikalʔq) si'patlarda shi'n ma'nisinde xali'qli'q awi'zeki a'debiyatti'n' da'sturleri menen ti'g'i'z baylani'sli' yekenligin jasi'ri'p bolmaydi'. Usi' bag'darda shayi'r do'retpelerinde tu'rli-tu'rli haywanlar, ta'biyat ko'rinisleri ha'm ta'biyat qubi'li'slari'ni'n' janlandi'ri'li'p beriliwinen de ti'sqari', wolardi'n' som tu'rdegi bir tutas obrazlarg'a aylandi'ri'li'p sa'wleleniwi ideyali'q-estetikali'q ha'm do'retpelerdin' poetikasi' jag'i'nan u'lken a'hmiyetke iye. Tap usi'nday si'patlar xalqi'mi'zdi'n' ko'rkem tani'mi'nda yen' birinshi ret awi'zeki a'debiyat basqi'shi'nda ayri'qsha seziledi. Folklordi'n' tu'rlishe janrlari'nda ha'r qi'yli' haywanatlar obrazlari' sanali' maqsetlerde unamli' ha'm unamsi'z qubi'li'slar menen adam tulg'alari'n ashi'p beriwde qollani'lg'anli'g'i' belgili. Folklorda at, asaw tulpar adamni'n', insanni'n' sadi'q joldasi', ku'sh-ko'ligi boli'p keliwi menen birge, tulpar-bul ju'yrikliktin', waqi't tezliginin' de belgisi si'pati'nda, jolbari's penen ari'slanlar ku'sh-g'ayratti'n' simvoli', aybatti'n' belgisi retinde, tu'lki hiylekerliktin' ti'msali', g'arg'alar xorli'qti'n', qumi'rsqa ti'ni'msi'z miynetkeshliktin', iynelik, sona shi'bi'nlar jalqawli'qti'n', ushqalaqli'qti'n', jen'iltekliktin' belgisi retinde h.t.b haywanlar da wo'z jarati'li's belgilerine baylani'sli' bir tutas turmi's ha'm wo'mirdegi, bizdi qorshag'an wortali'qtag'i' ha'r qi'yli' qubi'li'slar menen insani'y minez-quli'q belgilerin sa'wlelendiriwge a'zelden-aq xi'zmet yetip, bizin' sanami'zg'a teren'nen wornalasi'p qalg'an. Usi'nday ko'rkem du'nyatani'mli'q si'patlar shayi'r I.Yusupovti'n' lirikalari'nda ju'da' wo'nimli isletilgen. Bul bag'darda da woni'n' «Isenim», «Umti'laman», «Keshki jol woylari'», «At za'n'gisi zi'n'i'ldar», «alasar qus a'n'gimesi» h.t.b

si’yaqli’ shi’g’armalari’nda shayi’rdi’n’ pikirlew ha’m ko’rkemlik woylaw wo’zgesheligine simvolika-metaforali’q, ti’msali’y teren’ ha’m retli wori’nlarda allegoriyali’q tu’rdegi obrazli’ pikirlew si’patlari’ ta’n boli’p yesaplanadi’. Shi’g’armalardag’i’ ideyalardi’, belgili bir qaharmanlar obrazlari’n woqi’wshi’lar woylanarli’q darejede yetip teren’irek ali’p su’wretlewde bunday simvolikali’q- metaforali’q obrazlardi’n’ a’hmiyeti u’lken. Mi’sali’, «Keshki jol woylari’» qosi’g’i’nan:

Womirdin’ ko’bi ketip, azi’ qaldi’,
Tu’lki du’nya jetkizbey tazi’ qaldi’.
G’arri’lardi’n’ jol tasar bandalari’,
An’i’li’si’p aldi’mnan wor qazi’p aldi’ (1-tom, 105-bet).

Mine, usi’ qatarlardi’n’ wo’zinde «tu’lki du’nya» ha’m «tazi’»-waqi’t ken’isligi si’pati’nda ali’ng’an obrazlardi’n’ wo’zi folklorli’q woylaw qa’siyetlerine ta’n belgiler yekenligi ani’q ko’rinip tur. Shayi’r solay yetip jaza kelip, ja’ne de woni’ bi’laysha dawam yettirip obrazli’ ha’reket, qi’ymi’l-qozg’alaslar menen de a’debiyat ta’jriybelerin sa’ykes sabaqlasti’ri’p bi’lay deydi:

Bilemen wolar meni tuti’p alar,
Bir ku’ni «Uri’ say»da turi’p alar.
Awdari’p asti’mdag’i’ ati’mdi’ da,
Pisetimde bari’mdi’ da si’ti’p alar... (Sonda).

Demek, bul qatarlardag’i’ shayi’rdi’n’ asti’na mingen ati’ woni’n’ ku’sh-ko’ligi joldasi’ g’ana yemes, al wo’tip barati’rg’an waqi’t tezligi, da’wran ha’m baxi’t jollari’, geyde shayi’r talanti’ menen ilxami’, woni’n’ shayi’rli’q joli’-bul woni’n’ ju’yrik tulpari’ si’pati’nda qosi’qta ju’da’ teren’ ha’m ta’sirli tu’rde ali’ng’anli’g’i’ ayri’qsha poetikali’q ku’shke iye bolg’an. Mi’sali’, bunday ayri’qsha ruwxi’y si’patlar mi’naday qatarlarda ani’q belgili boladi’:

U’mit, maqset yekewin joldas yetip,
Baraman, shuw, ja’niwar, qanazati’m!
Bas to’be artta qaldi’ asi’ri’mli’,
Mantan’lap uzaq ayaq basi’wi’n’di’,

Yele de ashshi’ qamshi’ tartaman men,
Bilesen’-g’oy bundayda ashi’wi’mdi’ (Sonda).

Haqi’yqati’nda da, keltirilgen qatarlarda «at» tek g’ana miniw ko’ligi yemes, al shayi’rdi’n’ basi’nan keshken shadli’ ha’m qayg’i’li’ wo’miri de, ju’yrik ha’m ushqi’r qi’yali’ retinde ti’msali’y si’patta teren’lestirip poetikali’q ideyani’ ta’sirli, obrazli’ tu’rde beriw ushi’n ali’ng’an.

A’sirese, shayi’r wo’z shayi’rli’q joli’ menen shayi’rli’q talant-ka’sibi si’pati’nda «at», «ju’rmel jolg’a» yamasa «jiyren qasqa»ni’ wog’ada na’tiyjeli tu’rde uli’wmalasti’ri’lg’an obraz da’rejesine ko’terip sa’wlelendirgen. Mi’sali’:

Ku’nshiliktin’ tosqali’wi’ su’rniktirip,
Ji’g’i’ldi’n’ talay ret ommaqazan.
Aqsan’lap bari’p biraz ju’rip kettin’,
Shi’n’i’mdi’ qag’i’p men de turi’p kettim.
...Shuw, jani’m ko’ligim joq sennen basqa,
Jaqsi’-jaman iyen’ joq mennen basqa.
Hesh qanday mashinag’a awi’spayman,
Da’wletbasi’ mali’msan’ sen, jiyren qasqa.

Shi’ni’nda da, usi’ qatarlarda «at» obrazi’na ra’mziy, ti’msali’y yamasa obrazli’ metaforali’q, simvolikali’q qasiyetleri ani’q seziledi. Woni’n’ to’mendegi qatarlari’ bizin’ pikirimizdi ja’ne de tasti’yi’qlasa kerek:

Ha’r kim wo’mirin wo’zinshe jasap keter,
Bazda attay tag’i’rg’a tusap keter.
«Shayba, shayba!»-dep gu’wlep baqi’ri’sqan,
Muz u’stinde xokkeyge usap keter.
Woyi’nnan men de bir ku’n quwi’larman,
Sonda da jasli’q qani’m suwi’magan,
Uti’lsa da son’g’i’ adamnan u’mit yetken,
Xokkeyshidey wo’n’men’lep juwi’raman (107-bet).

Demek, bul qatarlarda shayi’r wo’mirlik qubi’li’slardi’ xokkey maydanshasi’na da sali’sti’ri’p, simvolika-metaforali’q qa’siyetlerdi de ja’ne de

rawajlandi’ri’p, tu’rlendirip su’wretlegen. Soni’n’ menen birge, bul qosi’qti’ shayi’r anaforalar menen dawam yettirip:

«Wo’mirdin’ ko’bi ketip azi’ qaldi’,
Tu’lki du’nya jetkizbey tazi’ qaldi’,
Jasta bizin’ ku’ydirgen sa’nemlerdin’,
Kempir ko’ylek ishinde nazi’ qaldi’»

-dep kelip yosh perisin qi’yali’y fantastikali’q simvolikali’q yeleske tiykarlang’an obraz si’pati’nda ashadi’. Wol wo’zine kelgen do’retiwshilik ilham, yoshti’ wo’zinin’ yesigin tu’n ishinde qaqqan ha’m woni’ lal qaldi’rg’an bir go’zzal janan retinde astarli’ mag’anaday ali’p su’wretlegen. Buni’ shayi’r:

Jazalmay qosi’g’i’n’di’ bu’lip atsam,
Tarsa-tars urdi’ birew yesigimdi.
Biymezgi1 qonaqpa dep shi’g’i’p ko’rsem,
Birew tur tuwg’an ayday besi ku’ngi.
Albi’rap aqsha ju’zden qan tamadi’
Ju’regim at quzg’i’nday antaladi’.
«A’piw yet si’rli’ suli’w ko’zinin’!»-desem,
Si’yqi’rli’ sa’wle qusap jantaladi’ (Sonda, 107-bet).

-dep sa’wlelenlirgen. Usi’ qatarlarda ko’pshilik jag’dayda a’piwayi’, ka’sibi a’debiyatshi’li’qtan basqa woqi’wshi’lar tuwra mag’anasi’nda tu’siniwi mu’mkin. Biraq, bunday tu’sinik shayi’rdi’n’ ko’rkem estetikali’q kredosi’na qayshi’ keledi. Bizin’she sonli’qtan da, a’debiy si’n menen a’debiyattani’w ilimi, a’debiyatshi’ ali’mlari’mi’zdi’n’ usi’nday ju’zege kelgen si’rli’, biraz jumbaqli’ ma’selelerdi qatardag’i’ ka’siplik tayarli’g’i’ basqasha woqi’wshi’larg’a wo’z waqti’nda tu’sindirip barg’ani’ maqsetke muwapi’q boladi’. Usi’ ko’zqarastan, a’debiyatshi’ J.Yesenovti’n’ shayi’r do’retiwshiliginin’ geypara ma’selelerge amalg’an miynetinde bunday simvolikali’q-metaforali’q, allegoriyali’q qa’siyetlerdi de qi’zi’qli’ ha’m jeterli turde jaqsi’ tallag’an[4]. A’debiyatshi’ aytqan wondag’i’ jaqsi’-jaqsi’ pikirlerge

[4] Yesnov J. Poeziya juldi’zi’. No’kis, «Bilim», 2003, 29-92-bb

biz toli’q qosi’latug’i’nli’g’i’mi’zdi’ bildiremiz.

Solay yetip, ati’ atali’p woti’rg’an qosi’qta anafora tag’i’ da qaytalani’p kelip, bu’gingi wo’mir shi’nli’g’i’, naqma-naq social turmi’sli’q problemalar menen de wol ti’g’i’z baylani’sti’ri’li’p jiberiledi. Demek, usi’nday naqma-naqli’q, turmi’sli’q faktlerdi yengiziw arqali’ shayi’r folklorli’q da’stu’rlerdin’ yen’ jaqsi’, paydali’ tamanlari’n bu’gingi wo’mir shi’nli’g’i’ menen, jazba a’debiy da’stu’rlerdin’ qani’ menen suwg’ari’p isletedi. Sonli’qtan, bul da’stu’riy joldi’n’ problematikali’q a’hmiyeti de kem-kem arti’p baradi’. Mi’sali’: Wo’mirdin’ ko’bi ketip azi’ qaldi’,

Qi’lapli’q yetkenlerdi jazi’p aldi’.
«Bulqi’ysan’, asaw da’rya!»-dep ju’rgenim,
Ayag’i’ qayi’r kewip sazi’ qaldi’ (109-bet).

Shayi’r buni’n’ menen de sheklenbey, usi’ anaforalardi’n’ ma’nisin ja’ne de ku’sheytip, teren’lestirip, bati’lli’qti’ da wo’tkirlestirip, realizmdi teren’lestire woti’ri’p bi’lay deydi:

Mut du’nya, teginu’ hazlik, marapat so’z,
Joldan uri’p ketti-aw bazi’lardi’.
Para jew, qosi’p jazi’w urlaq degen,
Ba’leni ko’mgen jerden qazi’p aldi’...
Tu’lkiler quwladi’ tazi’lardi’...
Qa’pelimde aq su’yek bola qali’p,
Sirkesi suw ko’termey sazi’raydi’... (Sonda).

Sonday-aq, shayi’r wo’zinin’ ko’pshilik lirikali’q ha’m liro-epikali’q, poemali’q, da’stanli’q shi’g’armalari’nda da tirishiliktin’ arqawi’ bolg’an suwdi’ yaki bolmasa anami’z bolg’an A’miwda’ryani’ «suw tulpari’», «qanazat» si’pati’nda poetikali’q tu’rde uli’wmalasti’ra, astarlap ti’msali’y halatta su’wretleydi. Usi’ bag’i’tta woni’n’ yen’ da’slepki shi’g’armalari’nan «Taqi’yatas tarnawi’ aldi’ndag’i’ woylar» atli’ shi’g’armasi’ u’lken a’hmiyetke iye. Wonda a’wel bastan-aq mi’naday qatarlar di’qqatqa i’layi’q boli’p yesaplanadi’: Hesh quri’q tiymegen suw tulpari’ yedi,

Ayg’a shapshi’r yedi ali’p qashg’anda.
Aydarxani’n’ minez-qulqi’ bar yedi,
Albi’rasar yedi gu’wlep tasqanda (1-tom, 20-bet).

Haqi’yqati’nda da, A’miwda’rya XX a’sirdin’ 60-ji’llari’ni’n’ yari’mi’na shekem usi’nday asaw si’patta bolg’ani’ shi’nli’q yekenligi ha’zirgi worta jastag’i’ adamlardi’n’ ko’pshiligi ko’zi menen de ko’rgen. Al, yendi wol 70-ji’llarg’a kelip shayi’r aytqan mi’naday awhalg’a keldi:

Uslap temir taqi’m shabandoz adam,
Ju’wenlep qi’l shi’lbi’r taqti’ da ketti.
Qansha tuwlasa da qarmap jali’nnan,
Qi’ya maydanli’qqa shapti’ da ketti.
Qa’ne yendi, woni’n’ tulpar si’yag’i’,
A’ydarha su’wretli aybatli’ qayda?
Qunlik jerde gu’rsildetken tuyag’i’,
Go’rug’li’ni’n’ dan’qi’ G’ayrati’ qayda?

Mine, bul jerde avtordi’n’ tu’rkmenlerdin’ qaharmanli’q ji’ri’ bolg’an «Go’rug’li’» da’stani’ndag’i’ bas qaharmanni’n’ ati’n tilge ali’p, woni’n’ «G’ayrat» atli’ tulpari’n yeske ali’wi’ da tosi’nnan bolg’an yemes. Bul bizin’she, so’zsiz tu’rde qosi’qti’ jazarda shayi’rdi’n’ folklorli’q da’stu’rlerge su’yengen halda simvolikali’q, metaforali’q obrazlar do’retiw niyetinde bolg’anli’g’i’n tastiyqlap turg’anli’g’i’ ani’q seziledi. Usi’larg’a qosi’msha, ja’ne bir ayta keletug’i’n na’rse sol, shayi’r bul qosi’qti’ jazg’annan biraz waqi’t wo’tkennen son’, «Poseydonni’n’ g’a’zebi» atli’ allegoriyali’q poemasi’nda mine, usi’ «suw tulpar» obrazi’na qayta aylani’p, woni’ folklorli’q da’stu’rler negizinde de basqasha ma’niste qayta jan’g’arti’p, woni’ yendi sol suw tulpardi’ tawlardi’n’ dumanli’ basi’nan Aral ten’izinde ju’zip ju’rgen suw qudayi’ Poseydonni’n’ balasi’na ashi’q boli’p, soni’ ko’riwge qushtarlang’an suw, da’rya piyrinin’ qi’zi’ mingen hali’nda su’wretlengen. Mine, bulardi’n’ barli’g’i’nda da shayi’r do’retiwshiligindegi simvolikali’q metaforali’q obraz jarati’wdag’i’ belgili bir sistemani’, ju’yeli bag’dardi’ an’lati’p turg’anday

boladi’. Haqi’yqati’nda da, wolar bir-birin toli’qti’ri’wshi’ retinde ideyali’q-estetikali’q ha’m poetikali’q jaqtan da tutasli’qqa iye boli’p yesaplanadi’.

Usi’nday simvolikali’q-metaforali’q obrazlardi’ sheberlik penen jarati’wda shayi’rdi’n’ «Umti’laman» degen qosi’g’i’ da ayri’qsha wori’nlardi’n’ birin iyeleydi. Bul qosi’q wo’zinin’ ishki quri’li’si’, mazmuni’ jag’i’nan da shayi’rdi’n’ son’g’i’ ji’llari’ do’retken «Ma’n’gi bulaq» atli’ a’psanawiy, fantastikali’q poemasi’ndag’i’ Asqar degen jigittin’ ha’reketinin’ bir bo’legin, woni’n’ da’rya boyi’ndag’i’ jar tasqa woyi’p su’wret sali’w momentin wo’z ishine qamti’ydi’ ha’m mazmuni’ jag’i’nan da sol ha’reket kartinasi’ni’n’ negizin du’zedi. Poemani’ jazarda so’z sheberi wo’z qosi’g’i’ndag’i’ syujetti da’slep qollang’ani’ ani’q sezilip turadi’:

Poemadag’i’ ha’m qosi’qtag’i’ wortaq basli’ syujetlik kompoziciyali’q wo’zek, poetikali’q birlik sonnan ibarat, qasi’qta shayi’rdi’n’ lirik qaharmani’, al poemada Asqar atli’ su’wretshi jigit, do’retpenin’ obektiv qaharmani’ tasqa woyi’p, jip za’n’gige asi’li’p turi’p, wo’mir, turmi’s kartinasi’n saladi’. Bul kartina haqi’yqi’y wo’mir menen social ja’miyetlik wo’mirdin’ simvolikali’q obrazi’n wo’z boyi’na ja’mlep turadi’. Qosi’qta shayi’r adam wo’mirin su’wret sali’p, woni’ ko’z quwandi’rarli’q ta ha’m ma’nili yetip shi’g’ari’wg’a umti’li’p ati’rg’an su’wretshinin’ ha’reketlerine, ra’mziy, ti’msali’y mag’ana keltirip shi’g’aradi’. Mi’sali’: Umti’laman ja’n-ta’nim menen,

Wo’mir, seni suli’w jasawg’a.
Kemis jerlerin’di tolti’ri’p,
Arti’q jerlerin’di qashawg’a
Umti’laman ja’n-ta’nim menen... (1-tom, 97-bet).

Mine, bul qosi’qti’n’ bas kredosi’ ha’m wol shayi’rdi’n’ estetikali’q ideyali’ menen poetikali’q principlerin de belgilep bere aladi’.

Lirik qaharman tilinen shayi’r da’rya boyi’ndag’i’ bir sandi’qti’n’ ko’lemindegidey tasti’ saylap ali’p, wog’an wo’mir kartinasi’n jasap ati’rg’anli’gi’n aytadi’ ha’m bi’lay deydi:

Jas yemenge taslap jip za’n’gi,

Sal tasti’ men ti’nbay qashayman.
Jarqabaqqa asi’li’p ma’n’gi,
Senin’ i’shqi’n’ menen jasayman.
Almas qashaw granit tasti’n’,
Yeregisi bazda sharshatar,
Al, to’mende quti’rg’an tasqi’n,
Meni an’li’p gu’rkirep jatar.
Ashshi’ quyash bazda sho’lletip,
Mi’s qazanday miydi tesedi.
No’ser jamg’i’r bazda selletip,
Qara dawi’l samal yesedi (Sonda).

Sezilip turg’ani’nday-aq, bul jerdegi ta’biyat qubi’li’slari’ni’n’ ha’r qi’yli’ si’patli’ belgileri: «mi’sqaynag’an i’ssi’ quyash», «qara dawi’l», «no’ser jamg’i’r» ha’m.t.b., wo’imr, turmi’s qi’yi’nshi’li’qlari’ menen woni’n’ mi’n’san tu’rli g’alma-g’alshi’li’qlari’, qarama-qarsi’li’qlari’ retinde jumbaqlasti’ri’li’p, astarlap, ti’msallap «si’rli’» formada, obrazli’ halda ali’ng’an.

Soni’n’ menen birge, usi’ ta’biyat qubi’li’slari’ menen oni’n’ jay ko’zge wonsha astarli’, si’rli’ sezimler bermeytug’i’n qubi’li’slari’n sa’wlelendiriw arqali’ adam, insan wo’mirinin’ tu’binde wo’lim tragediya menen tamamlanatug’i’ni’n da teren’ woyli’ tu’rde ani’qlag’an. Qaran’i’z:

Ha’lden tayi’p men qaysi’ ku’ni,
Almas qashaw tu’ser qoli’mnan.
Waqti’m pitip men qaysi’ ku’ni,
Ash qurdi’mg’a qulayman qashan?
Hesh pursat joq woni’ woylawg’a... (Sonda, 98-bet).

Haqi’yqati’nda da, ha’r bir adam wo’z wo’mirinin’ qashan tamam bolatug’i’nli’g’i’ni’n ku’ni-tu’ni woylap woti’ra bermesten, su’wretshi jigittin’ ha’reketi ti’ni’msi’z miynette, qozg’ali’sta bolatug’i’nli’g’i’ da ani’q. Shayi’r so’z benen sali’p woti’rg’an su’wretshi jigittin’ ha’reket kartinasi’, mine, usi’ni’ an’latadi’ ha’m sonli’qtan da wol sol turi’si’nda tu’sinilmesten adamni’n’,

insanni'n' haqi'yqi'y wo'mir su'riw kartinasi' si'pati'nda simvolikali'q ma'ni beredi. Al wondag'i':

.. .Ti'nbay granitti qashayman...

Seni tas tutqi'nnan qutqari'w I'shqi'si'nda g'ana jasay man,

-degen qatarlar shi'ni'nda da, bul qosi'k shayi'rdi'n' joqari'da biz aytqan «Ma'n'gi bulaq» poemasi' menen ideyali'q, syujetlik-kompoziciyali'q jaqtan ti'g'i'z baylani'sli' yekenligin an'latadi'.

Qosi'q shi'n ma'nisindegi wo'mirge qushtarli'q, woni'n' go'zzalli'g'i' menen mashaqatlari'na da qumarti'p qaraw menen birge wonnan joqari' da'rejelegi estetikali'q zawi'qlani'wdan da ti'sqari' sol wo'mirdi suli'w ha'm buri'ng'i'dan da go'zzali'raq yetip jasawg'a umti'li'w pafosi' simvolikali'q kartinalar arqali' ju'da' sheberlik penen sa'wlelengen. Bul qatarda ataqli' so'z sheberi folklorli'q da'sturlerdi simvolikali'q obraz jasaw principin tiykarg'i' negiz yetip alsa da, al, woni' zamanago'y jazba a'debiy da'sturlerdegi konkretlestirip, detallasti'ri'p, realimzdi teren'lestirip su'wretlewler arqali' aji'ralmas sintezlep isletkenligi ayi'ri'qsha ko'rinip tur. Mi'sali':

Aspan ba'lent, juldi'zlar si'rli',
Senin' si'ri'n' sheksiz soni'n'day.
Suli'wli'gi'n' sonday ko'p qi'rli',
Ay qulaqti'n' qubi'li'wi'nday.
.. .Men bilmeymen, ha'y si'rli' wo'mir
Netken periyzatsan' sen wo'zin'?
Su'wretin'di hesh ten'i-taysi'z
Sog'i'p shi'g'a almay qalarman (Sonda, 98-bet).

Mine, usi'laysha shayi'r su'wretshi jigittin' ha'reketi menen haqi'yqat wo'mir, turmi's kartinasi'n bir-birine ju'yi bilinbeslik da'rejede biriktirip jiberip, wolarda wog'ada janlandi'ri'p sa'wlelendirgen. Woni' bir qarag'anda wonsha parqi'n sezer-sezbey de qali'wi' ta'biyg'i'y boli'p yesaplanadi'. Yen' basli'si' bulardi'n' barli'g'i' shayi'rdi'n' folklorli'q da'stu'rler menen jan'asha

jazba realistlik ta’jriybelerdi ti’g’i’z ja’mlestirip sheberlik ko’rsete ali’wi’nan kelip tuwi’ladi’.

Solay yetip, shayi’r bul qosi’qta da joqari’dag’i’ do’retpeler si’yakli’ anaforali’q tu’rdegi qatarlardi’, poetikali’q qaytalawlardi’ isletip qosi’qti’ bi’laysha tamamlag’an:

Umti’laman jan ta’nim menen,
Wo’imr, sen suli’w jasawg’a,
Kemis jerlerin’di tolti’ri’p,
Zi’yat jerlerin’di qashawg’a,
Umti’laman jan ta’nim menen (Sonda...).

So’z sheberinin’ simvolika-metaforali’q obrazlar do’retiwine baylani’sli’ ja’ne de ayti’p ketetug’i’n na’rse sol, bul shayi’rdi’n’ janli’ a’debiyatti’ so’yletip, wog’an til pitirip sa’wlelendiriw usi’llari’ da bizin’ folklori’mi’zdan berli kiyati’rg’an poetikali’q wo’zgesheliklerdin’ biri. Sonli’qtan, qa’lem iyesi haywanatlar menen wo’sken samaldi’ da, i’rg’alg’an nar qami’sti’ da, shi’qi’li’qlag’an ha’kkeni de, shaqi’rg’an qorazdi’ da, do’n basi’nda tiksiyip woti’rg’an alasar qusti’ ha’m tag’i’ basqalardi’ adam si’yaqli’ til-ziban berip so’yletip, wolardan belgili uli’wma adamiyzatli’q ma’ni keltirip shi’g’ari’p, bulardi’n’ barli’g’i’n social a’dep-ikramli’q ma’selelerin sheshiwge bag’darlaydi’. Woni’n’ usi’nday shi’g’armalari’nan «Bayi’wli’g’a» degen qosi’g’i’n biz joqari’da ko’rip wo’tken yedik. Sog’an ideyal yemes, al princip jag’i’nan uqsas bolg’an «U’mit jag’i’si’», «Alasar qus a’n’gimesi», «A’jiniyazdi’n’ samalg’a shag’i’ni’wi’», jan’a a’sirde do’retken «Awi’l keshi» ha’m t.b. do’retpelerin ayri’qsha atap wo’tiwimz kerek. Wolarda shayi’r birese A’jiniyazdi’n’ ati’nan yesken samal menen si’rlasadi’, alasar qus penen de a’n’gimelesedi, wo’z da’rtin jarqabaqta wo’sken qandaydur taw-tas ag’ashi’ menen bo’lisedi, yamasa awi’l ma’selelerin ko’terip shi’g’i’wda shi’qi’li’qlag’an «ha’kkebay jorasi’» menen de gu’rrin’lesedi ha’m tag’i’da basqalar... Solardi’n’ biri «U’mit jag’i’si’» qosi’g’i’nda shayi’r wo’zi usi’lay atag’an bir tu’p ag’ashti’ bi’laysha yetip ju’da’ janli’ tu’rde sa’wlelendiredi:

Alpinistey asi’li’p tasqa,
Tami’rlari’ tawg’a ti’rmasi’p,
Boyi’n sozi’p jaqti’ quyashqa,
Wo’sedi sol u’mit ag’ashi’.
Sabi’r yetip saratang’a da,
Dawi’llarg’a da’rpenbey qarap,
To’beden tas qulag’anda da,
Moyi’maydi’ bul mi’qli’ daraq (2-tom, 11-bet).

Usi’layi’nsha, su’wretlengen bul mi’qli’ daraq shi’g’armada insan balasi’ sabi’rli’li’g’i’ni’n’, woni’n’ ishki ruwxi’y a’dep-ikramli’q kelbetindegi «sabi’rli’li’q, shi’dam-taqaat» dep atalg’an qa’siyetlerdin’ simvoli’ si’pati’nda ali’ng’an. Sonli’qtan, shayi’r usi’ sabi’r ha’m shi’dam-taqaatqa su’yenetug’i’nli’g’i’n bi’layi’nsha jumbaqlap simvollasti’ri’p su’wretlegen: Wo’rtengende hu’jdan azabi’na,

Basi’ma is tu’sken wag’i’nda.
U’mitsizlik j arqabag’i’na,
Qa’wipli ayak basqan wag’i’nda.
Men baraman woni’n’ da’rgayi’na,
Do’ngelenip ko’zimnin’ jasi’.
Sonda ila’jsi’z jag’dayi’ma,
Ila’j yeter u’mit ag’ashi’ (Sonda, 11-bet).

Demek, usi’ qatarlar arqali’ qosi’qti’n tek g’ana shayi’r su’wretlegen obektiv kartinadag’i’ tuwra ma’nis yemes, al awi’spali’ ma’nisi de ani’q bola baslaydi’. Bul haqqi’nda si’nshi’ J.Yesenovta wori’nli’ pikirlerin wortag’a taslag’an[5].

Shayi’r I.Yusi’povti’n’ lirikalari’nda folklorli’q da’sturlerdin’ isletiliwi haqqi’nda aytkanda, woni’n’ doretpelerinin’ mazmunli’q ha’m formali’q jaqtan milliy tradiciyalar menen aji’ralmas baylani’sqa, ti’g’i’z sintezge iye yekenligin

[5] Yesenov J. Poeziya juldi’zi’. No’kis, «Bilim», 2003, 54-55-bb

di’qqattan shette qaldi’ri’w mu’mkin yemes. Haqi’yqati’nda da, woni’n’ kopshilik lirikali’q shi’g’armalari’ wo’zlerinin’ mazmuni’, su’wretlew principleri ha’m formasi’ jag’i’nan da xali’q awi’zeki adebiyati’ndag’i’ terme ha’m tolg’awlardi’ toli’q tu’rde yeske tu’siredi. Usi’ ko’zqarastan woni’n «Tilek», «Wo densawli’q, densawli’q», «Awi’l, awi’l», «Dialektika» ham.t.b shi’g’armalari’ usi’nday si’patlari’ menen folklorli’q dastu’rlerge ju’da’ jaqi’n turadi’. Wlardi’n’ putkil ishki syujetlik kompoziciyali’q quri’li’si’, pu’tkil organizmi xali’qli’q awi’zeki a’debiyat u’lgilerin’ ruwxi’ menen aji’ralmas tu’rde sintezlenip ketkenligin ko’riw qi’yi’n yemes si’yaqli’. Mi’sali’:

Wa, densawli’q, densawli’q,
Sen bir ju’rgen qol jawli’k.
Bazari’m tu’sip ketkende
Bahan’ piyaz bir bawli’q.
Qa’stelik basqa tuskende,
Qa’dirin’di bilermen.
Mi’qi’li’n’a mi’n’ somnan,
To’le dese to’lermen (2-tom, 117-bet).

Sezilip turg’ani’nday, qosi’q tap usi’layi’nsha woqi’la baslag’annan-aq wondag’i’ terme-tolg’awli’q, i’rg’ak ha’m motiv birden-aq an’lanadi’. So’ytip, shayi’r ja’ne de ji’raw-shayi’rlar si’yaqli’ termelip tolg’ani’p, anaforali’q katarlardi’ da isletip qosi’qti’ bi’layi’nsha dawam yetip kete beredi:

Wa, densawli’q, densawli’q,
Urarsan’ ag’ar bulaqqa,
Sol bulaqti’n’ basi’nan A’ketip ji’llar uzaqqa.
. ..Sawli’g’i’n joytqan danalar,
Ko’zi qi’zar jaltan’lap,
Deni saw ju’rgen daraqqa,
Vrachlardi’n’ ken’esin,
Ilmey kettim qulaqqa.
Aylandi’rg’ani’m sen boldi’

Bara qoysam qonaqqa... (Sonda...).

Shi’ni’nda da, bul zamango’y temag’a quri’lg’an tolg’aw dese de boladi’. Do’retpe usi’ motiv, usi’ i’rg’aq ha’m sillabikali’q qosi’q quri’li’si’ menen paydali’ ideyalardi’ wortag’a taslap, Satira ha’m yumorli’q bag’darlar menen de to’mendegishe dawam yetedi:

Wo, densawli’q, wo’zin’ de,
Qi’li’q joq quday su’ygendey:
Shan’g’alaq shaqti’n’ tis penen Ton’ qoparg’an su’ymendey.
Sen sheken shi’li’m du’tinen,
Tandi’rdi’n’ woti’ so’ngendey.
Sen jutqan nikotinlerden,
Bir u’yir ji’lqi’ wo’lgendey.

Haqi’yqati’nda da, bul duri’s pikirler boli’wi’ menen birge wol ju’da’ wori’nli’ turde milliy i’rg’aq,milliy forma menen de a’piwayi’ kitap woqi’wshi’lardi’n’ estetikali’q talg’ami’na qoni’mli’ yetip ji’rlang’anli’g’i’ maqsetke muwapi’q keledi. Sonday-aq, do’retpe aqi’ri’ni’n’ xali’q do’retiwshiligindegi «Baqpag’anni’n’ mali’ ketedi, qaramag’anni’n’ qanati’...» degen makalg’a tiykarlani’p, to’mendegishe juwmaqlang’ani’ da shayi’rdi’n’ milliy folklorli’q da’stu’rlerge su’yengeninen da’rek berip tur:

Minip ju’rgen ati’n’ da,
Ku’tim talap yetedi.
Den sawli’q ta qati’nday,
Qaramasan, ketedi... (Sonda, 115-bet).

Demek, bul shayi’r xali’q naqi’l-maqallari’n da rawajlandi’ri’p, tvorchestvoli’q turde wo’zlestirip paydalandi’ degen so’z.

Folklorli’q dasturlerdi zamango’y bag’darda qayta jan’g’i’rti’w joli’nda shayi’rdi’n’ «Dialektika» dep atalg’an shi’garmasi’na ayi’ri’qsha toqtan’qi’rap wo’tken maqulli’raq bolsa kerek. Bi’laysha aytqanda, bul do’retpeni de zamango’y tolg’aw dep atasa da bolar yedi. Sebebi, wol dastu’riy tolg’awlarg’a

sali’sti’rg’anda qi’sqa jeti-segiz buwi’nli’ qosi’q qatarlari’na quri’lmasa da, al ruwxi’, uyqas principleri ha’m pikir juritiw motivleri ta’replerinen terme-tolg’awlarg’a ju’da’ jaqi’n. Doretpedegi turaqli’ turdegi qaytalani’p turatug’i’n anaforalar, poetikali’q qaytalaw usi’li’ da shi’g’armani’ milliy da’tu’rler menen jaqi’nnan baylani’sti’ri’p jiberedi. Mi’sali’: Adamlar jaratar zaman degendi,

Zamanlar jaratar adam degendi...
Taw basi’nan ag’i’p tu’sedi bulaq,
Ko’ksin jaralaydi’ biyikten qulap.
Ha’m de mi’n’ mashaqat azabi’n shegip,
Qabi’rg’asi’n tawdi’n’ taslari’ so’gip,
Bulaqlar ji’ynali’p bir sayg’a quyar,
Sonnan suw sag’asi’ kishkene bulaq,
Sol aytqanday yeger serlesen’ qarap,
Adamlar jaratar zaman degendi,
Zamanlar jaratar adam degendi... (1-tom, 100-bet).

Ko’rip woti’rg’ani’mi’z si’yaqli’ shayi’r wo’mir, turmi’s dialektikasi’n, ja’miyetlik turi’sti’n’ ag’i’si’n ta’biyat qubi’li’slari’, jarati’li’s dialektikasi’-bulaq ha’m da’ryalar arasi’ndag’i’ wo’z-ara zan’li’ baylani’slardi’ keltiriw arkali’ sali’sti’ri’p, poetikali’q til menen pikir ju’rgizip woti’r. Tap usi’nday sali’sti’rma pikir ju’rgiziw, bir neshe qubi’li’slardi’ wo’z-ara sali’sti’ri’p korsetiw arqali’ danali’q filosofiyali’q woylardi’ wortag’a taslaw xali’qli’q awi’zeki terme- tolg’awlarg’a, ji’raw shayi’rlari’mi’zdi’n’ usi’ janrdag’i’ do’retpelerine ta’n wo’zgeshelikler yekenligin ha’mmemiz jaqsi’ bilsekkerek. Joqari’dag’i’ qatarlarda usi’ qa’siyetler toli’q saqlang’an ha’m wol wori’nli’ boli’p yesaplanadi’.

Shayi’r, mine, usi’nday sali’sti’ri’wlardi’ qollani’p ha’m anaforalardi’ da wori’nli’ isletip kelip, woqi’wshi’larg’a da woy taslay woti’ri’p, yendi social-ja’miyetlik turmi’si’mi’zdi’g’i’ wori’n ali’p kelgen kemshiliklerimizdi si’nap minewge wo’tip, wolardi’n’ barli’g’i’ wo’z-wo’zinen yemes, al adamlardi’n’

islegen wori'nsi'zli'qlari'nan da tuwi'lg'an pikirlerdi keltirip shi'g'ari'p, «Adamlar jaratar zaman degendi, Zamanlar jaratar adam degendi»,-degen anaforali'q qatardi' negizgi poetikali'q ideyani'n' litmotivine aylandi'ri'p beredi. Bul, a'lbette, shayi'rdi'n' folklordi'n' mazmunli'q ha'm formali'q principlerin de qayta wo'zlestirgeninen wog'an jazba realistlik a'debiyatti'n' si'pati'n yengizgenliginen da'rek berip tur. Sonli'qtan da, shayi'rdi'n' su'wretlewleri naq ha'm ani'q faktlerge quri'lg'anli'g'i' menen de realizmi teren', bati'lli'g'i' ku'shli boli'p keledi. Mi'sali': Ton'i'p sekiriwdin' zamani' wo'tti,

Toyi'p sekiriwdin zamani' ketti.
Won tolg'ani'p tog'i'z ret tuwami'z,
Jalan' ayaqlani'p du'nya quwami'z.
Ba'rin wo'zimizge burg'i'mi'z keler,
Qon'si'mi'zdan jaqsi' turg'i'mi'z keler,
Bir u'yge bir ha'wli tarli'q yetedi,
Biru'yge bir mashi'n azli'q yetedi... (1-tom, 100-bet).

Usi'layi'nsha ja'miyet turmi'si'ni'n' waqi'yalari'n ayti'p keledi de, shayi'r yendi tag'i' da «Taw basi'nan ag'ar yesapsi'z bulaq, Ko'ksin jaralaydi' biyikten qulap»,-degen qatarlardi' qaytalap, ja'ne de ja'miyet qubi'li'slari'n ta'biyat qubi'li'slari' menen sali'sti'ri'p, shi'g'armani' qosi'qti'n' basi'ndag'i' yeki qatardi' «Adamlar jaratar zaman degendi, Zamanlar jaratar adam degendi» qaytalaw menen juwmaqlag'an. Bir tutas do'retpede so'ytip, bul so'zler qosi'qti'n' negizgi ideyali'q-estetikali'q tu'yinine aylanadi'.

Joqari'da biz so'z yetip ketken «Hu'jdan monologi» do'retpesinde de biz nag'i'z zamango'y terme tolg'awli' si'patti' ayqi'n an'g'arg'an yedik. Bul do'retpede de sonli'qtan milliy i'rg'aq penen milliy forma ha'm mazmunli'q principler ha'zirgi da'wirge say ideyalardi' ko'rkem pletikali'q til menen ji'rlawdi' wog'ada qol kelgenligin ayi'ri'qsha atap wo'tkenimiz maqul. Bug'an biz joqari'da jetkilikli tekstlik mi'sallar keltirgenlikten, wolardi' qaytalap woti'ri'wdi' sha'rt yemes dep woylaymi'z.

Bir tutas alg’anda, I.Yusupov lirikasi’nda folklorli’q miyraslari’mi’zdi’ bu’gingi da’wirge say qayta tiriltip poetikali’q jaqtan qayta islep paydalani’wdi’n’ yen’ birinshi gezekte ruwxi’yli’q, milliy koloritlik ha’m milliy du’nyatani’mli’q, estetikali’q ta’replerine, yekinshiden, forma ha’m mazmunli’q birliklerdi: shayi’r do’retpelerinde shari’qlag’an ushqi’r qi’yaldi’n’ bayli’g’i’ arkali’ kelip shi’qqan wori’nli’ romantizmdi, sol arkali’ payda bolg’an lirizmnin’ de ku’shli yekenligin, wolardi’n’ xali’q qosi’qlari’ndag’i’ mun’-sherlerge, joqari’ ko’terin’kilikke, ruwxi’y quwnaqli’qqa da bari’p ushlasatug’i’nli’g’i’n atap wo’tiwimiz kerek. Sonday-aq, u’shinshiden, woylardi’ beriwdegi teren’likke qosa ideyalardi’ sa’wlelendiriwdegi tu’sinikli ha’m jaydari’li’q, naqma-naq ani’qli’qti’n’ basi’mli’g’i’n, to’rtinshiden, simvolika-meaforali’q ti’msali’y obrazlardi’ jarati’wdag’i’ obrazlardi’n’ astarli’li’g’i’ menen teren’ligi, besinshiden, shayi’r shi’g’armalari’ menen folklorli’q da’stu’rler arasi’ndag’i’ qosi’q quri’li’si’, i’rg’ak, motivlerdin’ uqsas ha’m jaqi’nli’g’i’n belgilep wotemiz. Bulardi’n’ barli’g’i’ so’z sheberlerinin’ do’retpelerinin’ ta’biyg’i’y jarati’li’si’nan, woni’n’ do’retiwshisinin’, haqi’yqi’y talanti’nan, wog’an ana su’ti menen yenisip, qari’si’p ketken milliy estetikali’q talg’am ha’m du’nyatani’mi’ni’n’ negizlerinde tuwi’lg’an dep yesaplawg’a tuwra keledi. SHayi’r gu’lla’n shi’g’armalari’nda folklorli’q- ko’rkemlik da’sturlerdi zamango’y jazba realistlik a’debiy ta’jriybeler menen ti’g’i’z baylani’sti’ri’p, aji’ralmas tu’rde sintezlep isletti ha’m bul sintezdi de ha’zirgi zaman wo’mir shi’nli’g’i’n, woni’n’ janli’ faktler menen bayi’ti’p bardi’. Wolardi’n’ barli’g’i’n a’jayi’p so’z sheberi do’retpelirin ayri’qsha poetikali’q tabi’slarg’a qaray jeteledi.

1.2. FOLKLORLIQ DA’STU’RLERDI O’ZLESTIRIWDE FORMALIQ UQSASLIQLARDIN’ ORNI

Shayi’rdi’n’ ko’pshilik qosi’qlari’nda ana folklori’mi’z benen so’z sheberi shi’g’armalari’ndag’i’ anaw ya mi’naw qatarlardi’n’, bazi’ bir ko’rkemlew qurallari’ menen su’wretlew usi’llari’ni’n’ uqsasli’g’i’ ko’zge taslani’p qoymastan, al wondag’i’ mazmung’a ruwxi’y uqsasli’q, woy-pikirlerdin’ teren’ filosofiyali’li’g’i’, bir-birine jaqi’n tu’rdegi du’nyatani’mni’n’ uqsasli’qlari’ shayi’r do’retpelerinin’ milliy ko’rkem tani’mli’q tiykari’ boli’p xi’zmet yetkenligin ko’riwimiz mu’mkin. Usi’nday birlikler shayi’rdi’n’ yen’ jaqsi’ zamango’y do’retpelerinen yesaplang’an «Hu’jdan monologi», «Tilek» h.t.b qosi’qlari’nda ayqi’n ko’rinedi. Mi’sali’:

Woshaqta wot pa’seyip,
Qoz g’i’shlag’an waqti’nda,
Kel kewlim, ga’pleseyik,
Jaqsi’-jaman haqqi’nda.
Aldi’mda jatkan pi’shi’q,
Ket desem keter tu’sip,
Woti’rayi’q so’ylesip,
Jaqsi’-jaman haqqi’nda .. .
Ga’p ko’beyip tur ha’zir,
Insap hu’jdan haqqi’nda... (2-tom, 33-bet)

Shayi’r mine, usi’lay dep keledi de, anaforalardi’ (belgili bir so’zlerdin’ qaytalani’wlari’n) ja’ne ku’sheytip ha’m wolardi’ belgili bir maqsetke, da’wir jan’ali’g’i’ni’n’ haqi’yqatli’g’i’n ashi’wg’a bag’darlap, qosi’qti’ bi’lay dep dawam yetedi:

Pi’shi’qtay yepshil hu’jdan,
Talap yetip basqadan,
Ju’rek kerek qa’terjam,
Woylap da’wran haqqi’nda...

Ko’p waqtan beri adam,
Wo’z-wo’zine mudam,
Jo’nli yesap almag’an,
Hadal haram haqqi’nda... (Sonda, 3031-betler).

Bul qatarlardi’n’ bari’si’nda ko’zge taslanatug’i’n ayri’qsha bir si’patli’ belgi sol, wol da bolsa, shayi’rdi’n’ pikirlewlerinde uli’wma insani’yli’q, a’dep-ikramli’li’q, pu’tkil hu’jdani’yli’q ma’selelerdin’ wortag’a taslani’wi’ boli’p tabi’ladi’. Al, usi’nday qa’siyetler xalqi’mi’zdi’n’ ko’rkemlik du’nyatani’mi’nda, yen’ birinshi gezekte folklorli’q u’lgilerde ayri’qsha a’hmiyetke iye yekenligi belgili. Usi’nday qa’siyetlerdi shayi’r qosi’q-termenin’ pu’tkil bari’si’nda jan’a da’wir koloriti menen teren’ suwg’ari’p, woni’ jazba a’debiyatlaq tradiciyalarg’a ta’n bolg’an konkretlilik penen bayi’ti’p, obektivlik penen realizm menen teren’liestirip bergen. Qaran’i’z:

Aqi’l aytami’z mudam,
Ayi’p izlep basqadan,
Jazi’p hu’jdan haqqi’nda,
Da’nsiz g’umsha bayladi’q,
Ko’p qag’az shi’jbayladi’q,
Toti’ qustay sayradi’q,
Jaqsi’ jaman haqqi’nda... (Sonda, 31-bet).

Haqi’ykati’nda da, wo’z-wo’zine si’nshi’l qatnas, qaharman obrazlari’n analitikali’q ko’zqarastan asha biliw-bul ko’birek jazba a’debiyatti’n’ da’stu’rlerine ta’n belgi boli’p yesaplanadi’. Al, folklorli’q da’stu’rlerde bolsa, turmi’s haqi’yqatli’g’i’ni’n’, social a’dep-ikramli’q ma’selelerinin’ joqari’dag’i’day uli’wma insani’yli’q wortaq problemalardi’ wortag’a taslang’ani’nda da wolar real jol menen qaharman obrazlari’ barqulla unamli’ tu’rde, jen’impaz xarakterde g’ana ali’ni’p sa’wlelenedi. Folklorli’q shi’g’armalar menen qaharmanli’q da’stanlardag’i’ qaharman obrazlari’ni’n’ usi’nday si’patlari’n belgili ilimpazlar I.Sag’i’ytov, Q.Maqsetov h.t.basqalar wo’z miynetlerinde wori’nla tu’rde atap ko’rsetedi. Shayi’r I.Yusupov bolsa,

awi’z a’debiyati’ndag’i’ bul da’stu’rlerdi tu’sinip ha’m zamango’ylestirip qaharman obrazlari’n realistlik si’patta ashadi’. Bul woni’n’ folklorli’q da’stu’rlerge sanali’ tu’rde qatnas jasag’anli’g’i’n an’lati’r tur. Bul na’rse mi’naday mi’sallarda da ani’q ko’zge taslanadi’:

Da’rtlige da’rtlespedik,
At belinen tu’spedik,
Xashametke isledik,
Paxta pi’lani’ haqqi’nda
Gu’l jo’ninde ko’p jazdi’q,
May jo’ninde ko’p jazdi’q,
So’zimiz yeter azli’q,
Nag’i’z hu’jdan haqqi’nda... (Sonda, 31-bet).

Sezilip turg’ani’nday, bunda forma menen i’rg’aq folklorli’q da’stu’rlerge ta’qa’bbil bolg’ani’ menen, al wondag’i’ mazmuni’n ja’ne de bayi’ti’li’p, wol zamango’y wo’mir shi’nli’g’i’, realistlik bag’dar menen teren’ suwg’ari’lg’an boli’p keledi. Sonday-aq, qosi’qti’n’ kelesi qatarlari’nda shayi’r tag’i’ da folklorli’q da’stu’rdegi anaforalardi’ ku’sheytip paydalani’p bi’lay deydi: Aldi’mda jatqan pi’shi’q,

Wo’zi biyhazar i’si’q.
Jolbari’sqa tuwi’si’p,
Woylar ti’shqan haqqi’nda.
Sol aytqanday shayi’r,
Aybati’nan ayi’ri’li’p,
Jaltan’ jaltan’ qayri’li’p,
Sayrar jalg’an haqqi’nda.
Wo’n’key da’rti joq shayi’r,
Uyqas joli’nda sayi’l,
Kitap shi’g’arsa qayi’l,
Woylar shi’rwan haqqi’nda... (31-bet).

Demek, bularda anaforalardan da ti’skari’ so’z sheberi folklordag’i’

filosofiyali’q pikirlerdi ta’sirli yetip, bazda ulg’ayti’p beriwdin’ de usi’li’ retinde sali’sti’ri’p su’wretlewlerden de paydalani’p, insan balasi’ hu’jdani’ni’n’ tek g’ana azi’q awqat tamaq jew menen a’were bolmawi’ kerek yekenligin pi’shi’qti’n’ ma’zi jew ushi’n ti’shqandi’ woylawshi’li’g’i’na sali’sti’ri’p ko’rsetip woti’r. Bul sali’sti’ri’wlar a’lbette, turmi’s faktlerinin’ negizinde kelip shi’qsa da, wonda ana folklori’mi’zdag’i’ du’nyatani’wshi’li’q tiykarlari’ da ayri’qsha a’hmiyetli wori’n iyelegen. Sonli’qtan da, shayi’r folklordag’i’ si’yaqli’ qosi’qti’n’ son’i’n da anaforalar menen tamamlag’ani’n ko’riwimiz mu’mkin:

G’i’jlap turg’an woshaqta,
Qoz da so’ner tez waqta.
So’yleseyik awlaqta,
Insap-hu’jdan haqqi’nda. (Sonda, 33-bet).

Usi’ si’pattag’i’ su’wretlewler shayi’rdi’n’ «Tilek» qosi’g’ana da ta’n boli’p yesaplanadi’. Mi’sali’: Mendegi yen’ u’lken tilek...

Ne qi’yi’nli’q ko’rsek te,
Jas balani’n’ jetimsirep,
Ji’lag’ani’n ko’rsetpe.
... Mendegi yen’ u’lken tilek,
Ne awi’rli’q ko’rsek te,
Hayal-qi’zdi’n’ zaryen’rep,
Ji’lag’i’ni’n ko’rsetpe...

Demek, bunda da belgili anaforali’q qaytalawlar qosi’qti’n’ ideyali’q-estetikali’q si’pati’n, woni’n’ ta’sirliligin ku’sheytip beriwge xi’zmet yetken ha’m qosi’q quri’li’si’ da folklordag’i’ si’yaqli’ sillabikali’q formada ha’m jeti-segiz buwi’nli’ boli’p keledi. So’ytip, shayi’r belgili so’zlerdin’ qaytalani’wlari’n da wo’zinshe do’retiwshilik bag’i’ttan qatnas jasap, kelesi ba’ntlerde bi’lay dep jazg’an:

Wo’mir senen bir tilegim,
Ne salg’ani’n ko’rsek te,

Yer jigittin’ yer ju’regi,
Ji’lag’i’ni’n ko’rsetpe...

Ja’ne de: Wo’mir senen bir telegim,
Qa’na’a’tsiz yet meni,
Hesh toymasi’n jan ju’regim,
Hadal miynet yetkeli...

Shayi’r ju’da’ sanali’ tu’rde bul qaytalawlardi’ da biraz rawajlandi’ri’p, wo’zgertip: Wo’mir senen iltimasi’m,
Jasli’g’i’mdi’ alsan’ da,
Balali’qti’n’ pa’k du’nyasi’,
Bizde az-kem qa’lbin’-da!
.Qus jug’i’rlap, samal mag’an,
Si’bi’rlasa ug’ayi’n,
Jas qami’sti’n’ japi’rag’i’nan,
Qayi’q jasap i’g’ayi’n,
Bala pi’shi’q woynasa...
Bala boli’p qi’ynalayi’n,
Jetim qushik ton’lasa.. .(1-tom, 14-bet).

Demek, shayi’r folklordag’i’ ha’r qanday ko’rkemlik usi’llardi’ da wo’zinin’ yerki menen wo’z betinshe tvorchestvoli’q tu’rde wo’zlestirip, jetilistirip isletedi degen so’z. Buni’ biz joqari’dag’i’ anaforali’q qatarlarda da so’z sheberinin’ jetilistirilip paydalang’anli’g’i’nan-aq sezip bilip woti’rami’z. Qosi’qti’n’ bari’si’ndag’i’ bunday si’patlar folklorli’q ha’m jazba a’debiy da’stu’rlerdin’ sintezi, avtordi’n’ jeke do’retiwshilik ta’jriybesinin’ ku’shi shi’g’armada uli’wma insani’y gumanistlik qa’siyetlerdi teren’lestiriwge, romantizmdi de joqari’lati’wg’a ali’p kelgen.

Talant iyesinin’ «Xali’q so’zleri» dep atalg’an qosi’g’i’ni’n’ da pu’tkil ruwxi’yli’q ku’shi menen barli’q ideyali’q-estetikali’q qa’siyetleri milliy folklorli’q da’stu’rlerimiz benen aji’ralmas baylani’sqa iye. Qaran’i’z:

Xalqi’mdi’ dana desem bolar,
Naqi’l yetken bile-bile.
So’yley-so’yley sheshen bolar,
Ko’sem bolar ko’re-ko’re.
Naqi’l ko’ptin’ mu’lki bolar,
Adam sumi’ tu’lki bolar,
Iyt juldi’zg’a ku’lki bolar,
Ayg’a qaray u’re-u’re.

Mine, bunda da anaforali’q qatarlar menen birge milliy da’stu’rlerimizdegi belgili redifler de a’hmiyetli wori’n tuti’p, wolardi’n’ barli’g’i’ xali’q danali’g’i’n poetikali’q tu’rde wog’ada ta’sirli su’wretlegen. Soni’n’ menen irge, qosi’qtag’i’ danali’q filosofiyali’q pikirlerdi beriwdegi du’nya ha’m turmi’s qubi’li’slari’n bir- biri menen ti’g’i’z baylani’sti’ri’p, sali’sti’ri’p qarawshi’li’q qa’siyetler de folklorli’q da’stu’rlerge uqsas tu’rde ali’ni’p, buoar wo’mir qubi’li’slari’n ken’ ha’m tutas hali’nda da ali’p, tu’sinip pikirlewge mu’mkinshilik beredi. Wol mi’naday qatarlarda ani’g’i’raq belgili boli’p tur:

Shayi’rli’q yetse nadanlar,
Ba’lege qalar adamlar.
Aqmaq aytar aqi’l ti’n’lar,
Zeyni menen ile-ile.
Menmenlikke basti’ shatpan’,
Shi’mshi’q wo’z tasi’na batpan.
Yeshek wozsam deydi attan,
Jelmayaday kele-kele («Bu’lbil uyasi’», 9-bet).

Haqi’yqati’nda da, bunday sali’sti’ri’wlar wo’mir qubi’li’slari’n wo’z-ara baylani’sta ali’p tu’siniwge ha’m duri’s pikirler ju’rgizip bahalawg’a ali’p keledi, wolar do’retpenin’ ta’sirliligin, woy teren’ligin artti’ri’p baradi’.

3-BAP. AN’IZ H’A’M A’PSANALAR TIYKARI’NDA O’MIR SHINLIG’ININ’ SA’WLELENIWI

3.1. İ. Yusupovt?n’ «Wo’mirzaya juldi’zi’», «Ana ju’regi» shig’armalari’nda an’i’z h’a’m a’psanalar tiykar?nda o’mir sh?nl?g’i’n?n’ sa’wleleniwi

Shay?r İ. Yusupovti’n’ bir qatar lirikali’q do’retpelerinde rawiyatlar, legendalar, si’yaqli’ folklorli’q da’stu’rlerdi paydalani’p, do’retiwshilik bag’i’tta isletiwdin’ ayri’qsha usi’llari’ni’n’ biri si’pati’nda qollani’ladi’. Woni’n’ bul bag’dardag’i’ sanawli’ shi’g’armalari’ bolsa da wolardi’n’ bazi’lari’ shayi’rdi’n’ bir tutas do’retiwshiliginde salmaqli’ wori’nlardi’ iyeleydi. Solardan, «Wo’mirzaya juldi’zi’», «Wo’mirbek laqqi’», «U’sh woq», «Ma’n’gilik», «Ana ju’regi», «Ulli’ Qi’tay maqali’» si’yaqli’ qi’sqa qosi’qlari’ bolsa da, wolar wog’ada ta’sirli ha’m ideyal-estetikali’q jaqtan elewli shi’g’armalar. Bular shayi’rdi’n’ poeziyasi’nda belgili wori’ng’a iye ha’m bularda shayi’r folklorli’ isletiwdin’ tu’rlishe usi’llari’n ko’rsetedi. Mi’sali’, «Ulli’ Qi’tay maqali’» dep atalg’an to’rtligin toli’q keltirmey woti’ri’p pikir ayti’w qi’yi’n.

Du’nyani’n’ barli’q xalqi’ ayaq qosi’q,
Bir waqta jerdi tepse jer silkiner.
Du’nyani’n’ barli’q xalqi’ urt tolti’ri’p,
U’plese, dawi’l turi’p, ko’k gu’rkirer («Bu’lbil uyasi’», 14-bet).

Haqi’yqati’nda da, bul qosi’q qatarlari’ ha’r qanday woqi’wshi’ menen ti’n’lawshi’ni’ da paydali’ woylarg’a qaray jetelemewi mu’mkin yemes. Bizin’she, bundag’i’ folklorli’q usi’lda berilgen bas ideya du’nya xali’qlari’n birlikke, wo’z- ara tu’siniwge, adamgershilik penen ti’ni’shli’qqa da shaqi’ri’w bolsa kerek. Shayi’r usi’ ideyani’ wo’zge xali’qti’n’ awi’zeki a’debiyati’nan bolsa da uti’mli’ paydalani’p, qi’sqa ha’m ta’sirli tu’rde jetkergen. Buni’ shayi’r pu’tkil du’nyali’q folklor g’a’ziynesinen wo’z waqi’tnda tez qag’i’p ali’p,

u’lgili ta’jriybe dep wori’nli’ paydalang’an.

Shayi’r folklorli’q janrdi’n’ bunday formalari’nan yen’ bir na’tiyjeli paydalang’an tabi’sli’ shi’g’armalari’ni’n’ bir-bul «Wo’mirzaya juldi’zi’» degen do’retpesi xali’q arasi’nda siyrek tarqalsa da, ba’lkim, shayi’rdi’n’ wo’z qi’yali’nan do’retse de ju’da’ uti’mli’ tabi’sli’ shi’qqan.

Shi’g’armada ko’l jag’asi’ndag’i’ jasaytug’i’n bir an’shi’ jigittin’ hayali’ wo’lip qali’p, wol yeki balasi’, bir u’lkenlew qi’zi’ ha’m bir ul na’restesi menen qali’p, wol u’ylengen yekinshi hayali’ wo’gey sheshe si’pati’nda kishkene na’restenin’ ju’regine jerik boladi’. Al, an’shi’ jigit bolsa bunnan xabarsi’z, uzi’q saparlarda an’shi’li’q penen shug’i’llani’p ju’redi. An’shi’ni’n’ qi’zi’ wo’z u’kesin qolti’qlap ko’lge qaray biymezgil tu’n ishinde jolg’a shi’g’adi’. Wo’gey ana qoli’nda pi’shag’i’ menen na’rseteni zayalawg’a umti’lg’an waqti’nda wopali’, sezimtal iyt wolardi’ biymezgil wo’limnen qutqari’p qali’w ushi’n wo’gey anag’a topi’ladi’. Biraq, na’resteni ko’lge birden dawi’l arkali’ tolqi’nlar menen birge kelgen suw periler ali’p ketedi. Sol ku’nnen baslap, u’kesin jog’altqan qi’z aspandag’i’ tu’nde jani’p, ku’ndiz joq boli’p ketetug’i’n, qaran’g’i’da g’ana jerge u’n’ilip, jog’alg’an, suwg’a ketken inisin izleniwshi bir wo’mirzaya juldi’zg’a aylang’an. Mine, usi’ an’i’z syujet negizinde shayi’rbes bo’limnen ibarat bolg’an syujetlik qosi’q do’retken.

Shi’g’armada joqari’da atalg’an tuwi’sqannan ayri’lg’an wo’mirzaya juldi’zi’ qi’z obrazi’n sa’wlelendiriw ha’m haywanat tuqi’mi’ iyttin’ gumanistlik xarakterin beriw, juldi’zdi’n’ kelbetin pu’tkio aspan a’lemi menen qosi’p ali’p su’wretlew ha’m tag’i’ basqa da wori’nlarda lirizm ku’shli, ta’sirlilik basi’m, kartinali’q ko’rinisler mol tu’rde ko’zge taslanadi’. Bul wori’nlarda da, misli yertekler menen folklordi’n’ basqa janrlari’ndag’i’ si’yaqli’ shayi’rdi’n’ qi’yali’y woylari’ menen fantaziyasi’ ba’lent boli’p keledi. Mi’sali’:

Wo’mirimnin’ keshinde gewgim tu’skende,
Tawlar qabag’i’nda janar bir juldi’z.
Kiyikler urlani’p qaq suw ishkende,

Qa’pelimde birden so’ner bul juldi’z.

...Aspan jiyiginde jang’ani’ nesi?

Jani’p turi’p demde so’ngeni nesi?

Azaplap bizge pa’nt bergeni nesi?

Jani’mdi’ wotlarg’a salg’an sol juldi’z...

Shayi’r, mine, usi’layi’nsha berilgen lirikali’q sheginislerden keyin, biz joqari’da aytqan an’shi’ni’n’ xojali’q, turmi’s jag’dayi’n bayanlap beredi.

Yertek yemes, yertede jurt ko’ripti,

Ana bayg’us a’rmen menen wo’lipti.

Wo’gey sheshe sol anadan tuwi’lg’an,

Na’restenin’ ju’regine jeripti...

Besiktin’ qasi’nda jatqan qi’z bayg’us,

Shorshi’p woyani’pti’ ko’rip jaman tu’s.

Peylin an’li’p jawi’z wo’gey sheshenin’,

Qashti’ wo’z u’kesin ali’p asi’g’i’s.

...Woti’rdi’ qi’z tan’ni’n’ ati’wi’n ku’tip,

Ko’ldin’ yeteginde qupi’ya jayda...

Syujetke tiyisli bolg’an usi’nday waqi’lar qi’sqasha ha’m ta’sirli su’wretlenedi:

Bir waqta gu’wildep bir dawi’l yesip,

Qami’slar si’psi’n’lap, gu’wlep so’ylesip,

Ko’l shetine i’g’i’p kelipti deydi,

Sonda terbetilip bir alti’n besik...

Mine, suwdi’n’ betinde alti’n besikti yamasa alti’n sandi’qti’n’ i’g’i’p keliwi tipik syujet detallari’ si’pati’nda ko’pshilik folklorli’q shi’g’armalarda jiyi ushi’rasi’p woti’radi’. Bul rawayatta da usi’g’an uqsas fantastikali’q syujet detali’ ushi’rasi’p woti’r ha’m wol shayi’r ta’repinen shi’g’arma kompoziciyasi’nda duri’s, wori’nli’ tu’rde qollani’lg’an: Yetegin sherbenip suwg’atu’skende,

Besik i’g’i’p ketti sa’l arag’i’raq....

Besikti tutsam dep sa’l xa’reket yetti,

Abaylamay teren’ iyrimge jetti.
Qa’pelimde gu’rpildegen aq tolqi’n,
Qi’zdi’ ko’mip birden batti’ da ketti (Sonda, 71-bet).

Usi’layi’nsha, ko’rinisler shayi’r ta’repinen i’qsham ha’m ta’sirli hali’nda sa’wlelengenliginin’ gu’wasi’ bolami’z. Sonday-aq, shi’g’armada suwperilerdin’ qi’zg’a islegen hiylesi de wo’mirdin’ wo’zindegidey haqi’yqat realistlik penen sa’wlelendirgenin ko’riwimiz mu’mkin. Mi’sali’: Tu’s ko’rip woti’ri’p wolgendey boldi’,

Bir topar qi’z a’tirapi’nda si’n’qi’ldap.
Buni’ yermek yetip ku’lgendey boldi’.
Suw periler yedi ku’lisken bular,
«Peride miyrim joq»-degen, so’z de bar.
SHeshindirip muzday qollari’ menen
Biygu’na’ suli’wdi’ a’ketti wolar...(Sonda, 72-bet).

Bul ha’reketlerdi ko’rip turg’an qi’z benen balani’n’ sadi’q, sezimtal ha’m wopali’ iyti wolarg’a ja’rdemge keledi. Usi’ iyttin’ gumanistlik ha’reketlerin de shayi’r janlandi’ri’p woti’ri’p, da’l su’wretlegen. Qaran’i’z:

Iyt jag’i’sta shi’r-pi’r boli’p qan’si’lap,
Bir sumli’q sezgendey ja’niwar ji’lap.
Wo’zin suwg’a atti’ qi’zdi’n’ izinen,
Qutqara admadi’ iyesin biraq.
Tislep ali’p ti’qti’ ko’ylegin g’ana,
Ta’g’dirdin’ isine kim turar ara.
Ji’lap atqan na’rseteni aylani’p,
Ko’lge qarap uli’di’ iyt biyshara...

Solay yetip, usi’ waqi’tta i’g’i’p kelgen alti’n besikti alamagn dep qi’z suwg’a ketip, woni’ suw periler alti’n besikti ba’nelep, tolqi’n menen birge ali’p ketedi de, al na’reste menen iyt ko’ldin’ jag’asi’nda qalg’ani’nda wo’gey ana kelip balag’a pi’shaq sali’p, woni’n’ ju’regin suwi’ri’p almaqshi’ bolg’ani’nda waqi’ya ju’zege keledi.

Pi’shaq shi’qti’ ji’lti’rap jen’ ishinen,
Sol waqta bas saldi’ iyt kelip birden,
Qashti’ wo’gey sheshe qani’ sorg’alap,
Alba-dulba boli’p shi’qqanday go’rden...

Shayi’r bunnan son’g’i’ ha’diyselerdi «Sonnan berli bayg’us an’shi’ni’n’ qi’zi’, ta’n’irim ayap juldi’z boli’pti’»,-dep su’wretlep, wol barqi’lla jer betindegi inisine u’n’ilip turar yeken. Biraq, wol tek g’ana tu’n qaran’g’i’si’nda jani’p, al ku’ndiz bolsa qa’dimgi juldi’zlar si’yaqli’ so’nip, jasi’ri’ni’p ketedi.syujetke tiyisli waqi’yalardi’n’, konfliktlerdin’ sheshiliw juwmag’i’nda shayi’r bizin’she to’mendegishe tu’rde woqi’wshi’larg’a ta’sirli yetip jetkergen ha’m bunda iyt obrazi’ni’n’ alatug’i’n gumanistlik a’hmiyeti de folklorli’q da’stu’rlerdegi si’yaqli’ unamli’ si’patta ku’sheytip berilgen. Bul wori’nli’, uti’mli’ shi’qqanli’g’i’n ayri’qsha atap wo’tiwimiz kerek. Wol mi’naday qatarlarda sa’wlelengen:

Ji’llar wo’tpes, ku’nler batpas sanasa,
Bala woynap woti’r yendi qarasa,
Qaptali’nda iyti jati’r gu’zelep,
Torsi’q sheke ul boli’pti’ tamasha.
«Izep basti’rmayman hesh bir jawi’zg’a,
Qa’terjam bol, suli’w»,-degendey qi’zg’a.
Qaplan iyt bir uli’p qoyar in’irinde,
Qarap taw arti’nda tuwg’an juldi’zg’a (Sonda, 73-bet).

Demek, usalayi’nsha shayi’r bul «Wo’mirzaya juldi’zi’» atli’ lirikali’q do’retpesinde folklorli’q ra’wiyatlar, yerteklik syujet milliy da’tu’r si’pati’nda xi’zmet yetip, so’z sheberi woni’ poetikali’q til menen realistlik si’pati’n ku’sheytip, wo’mirge jaqi’nlasti’ri’p, obektivlik halg’a da keltirip, jazba realistlik a’debiyatti’n’ ta’jriybeleri menen ushlasti’ri’p woti’ri’p paydalang’an. Ko’rip wo’tkenimzdey, qa’lem iyesi awi’zsha tu’rde tarqalg’an waqi’ya ha’m is-ha’reket, qi’ymi’l qozg’ali’slar kartinalari’n janlandi’ri’p poeziya tili menen jaqsi’ sa’wlelendirgen.

Talan iyesinin’ folklorli’q syujetke, an’i’zg’a tiykarlang’an ja’ne bir shi’g’armasi’ «U’sh woq» dep ataladi’. Awi’zsha syujet boyi’nsha tog’ayda wo’mir su’rip ati’rg’an bir keklik qusti’n’ palapani’n jawi’z ti’mag’i’nan aman ali’p qaladi’. «Sol waqta ses keldi tog’ay ishinen...»:

«Adam uli’ qanday jaqsi’ balasan’
Si’yli’qqa sen yendi u’sh woq alasan’.
«Atti’m!» shi’qpaytug’i’n jawi’n’ joq,
Ko’zi qatti’ ko’zma’mbet sen bolsasn’...
Tiri jang’a aytpa sen bul si’rdi’ biraq,
Dus kelgenge atpa woqti’ zayalap.
Yeger ayti’p qoysan’ buni’ adamg’a,
«Atti’m»! degen wog’i’n’ ati’lmas wonda!» (2-tom, 57-bet).

Degen menen, bala g’aybana sazadan yeskertilgen bul si’rdi’ duri’s saqlay almaydi’. Sawg’ag’a berilgen u’sh wog’i’n alsa da, woni’ wori’nsi’z jerlerge: wo’z-ara uri’si’p qalg’an qon’si’ balani’ ati’wg’a, yekinshi wog’i’n bolsa, bir qi’zg’a ashi’q bolg’an baqtalasi’n joq yetiwge jumsap qoyadi’. Yendi woni’n’ awi’sqan jalg’i’z wog’i’ g’ana qalg’an yedi. Son’i’nan bolg’an ha’diyseni shayi’r to’mendegishe beredi:

Qati’ng’a si’r aytpas yerkek kemde-kem,
Sharap ishken waqta maqtani’p da’ken’.
Si’ri’n ayti’p qoydi’. Qalg’an bir wog’i’,
Atqan menen yendi ko’shpeydi yeken (Sonda...).

A’lbette, bul syujetli qosi’qti’ ha’r kim ha’r qi’yli’ tu’sine beriwi mu’mkin. Degen menen bizin’ woyi’mi’z boyi’nsha, do’retpenin’ basli’ bahali’li’g’i’ menen yen’ basli’ ideyasi’ sabi’r taqatli’, shi’damli’ boli’wg’a, ha’r bir isti womi’ menen isletiwge shaqi’ri’w bolsa kerek dep woylaymi’z. Mu’mkin woni’ birazlar ji’ni’si’y, seksualli’q jaqtan astarli’ ma’niste de tu’siniwi-ha’r kimnin’ wo’zine say maqsetke muwapi’q keletug’i’n jag’daylari’ da bolatug’i’n shi’g’ar. Qi’sqasi’ shayi’rbul wori’nda da folklorli’q da’stu’rdegi

syujetti wori’nli’ islete alg’an.

So’z sheberinin’ «Ma’n’gilik» atli’ qi’sqa syujettegi do’retpesinde de usi’g’an uqsas qubi’li’s ha’m usi’g’an jaqi’n ideyal-estetikali’q si’patti’ an’g’arami’z. Qosi’qti’n’ syujetinde bir topar jigitler qon’si’ awi’ldag’i’ toyg’a barati’ri’p, solardi’n’ arasi’ndag’i’ kelte pa’mley beriwi mazarstanni’n’ qaptali’nan wo’tip barati’ri’p qayti’s boli’p ketken marhum dosti’si’ni’n’ qa’birine kelip: Marhum jatqan dosti’n toyg’a shaqi’rdi’,

«Ju’rsa’n’a’, jora!»-dep woynap baqi’rdi’.
Bir waqlari’ za’n’gi qag’i’si’p wog’an,
Bir atli’ kelip, qosi’ldi’ qaptaldan.(3-tom, 91-bet).
...Toy qi’zdi’ ha’mme ma’s. Tek te birjigit,
U’nsiz bir nasharg’a ko’zlerin tigip,
I’qti’yari’ ketkendey-aq ko’zinen,
Woti’rdi’ wol qani’ qashi’p ju’zinen...

Solay yetip, marhum jigit te gezeginde mazarstang’a kelip sol jerde qalar wag’i’nda tiri dosti’si’na qarata: «Toyg’a mira’t yettin’, raxmet, jora! Bir aqsham bizde de bolsan’ miyman», deydi. Dosti’ da buni’n’ mira’tin jerde qaldi’rmaydi’. Wol jerge barsa: «Hasil gilem to’sep, tilla’ sarayg’a, Gu’ller qoyg’an diywallari’ shar ayna», «Jilwa taslap woynar ari’w sa’nemler. Bir dilbar naz benen qa’demin basi’p, G’aybana miymang’a bolg’anday ashi’q, qi’yi’li’p qarap...jigitke ishkizdi bir kesa sharap»...

Mine, usi’ waqi’yalardan keyin awi’li’na qayti’p barsa, buni’ hesh kim tani’maydi’, hayali’ni’n’ ati’n ayti’p baqi’rsa da hesh qanday juwap ses joq. Sebebi, bul wo’z dosti’ menen qosi’li’p go’rge ko’milgen, yag’ni’y wolgen yedi. Wol wo’lgennen son’ zamanlar wozgergen, adamlar jan’arg’an, woni’n’ zamanlaslari’nan hesh kim qalmag’an. Tek g’ana ko’ktegi quyash a’lemge nurlari’n jarqi’rati’p ma’n’gilik wo’zgermey qalg’an.

«Bul sheksiz a’lemde nur menen shug’lap,
Tek qu’diretli quyash shi’g’ar shashi’rap»...

Bulardan kelip shi’g’atug’i’n juwmaq bizin’she sonnan ibarat, bizlerdin’

hesh birimiz wo’lini qorlap yamasa woni’ yermek yetpewimiz kerek. Wo’liw tuwi’li’w ta’kiletli ta’biyg’i’y qubi’li’s. Barli’q insan balasi’ bul du’nyani’ ta’rk yetedi, al ta’biyat g’ana ma’n’gi qaladi’. Ha’r bir insan perzenti wori’nli’ so’ylep, wori’nli’ ha’reket islese g’ana woni’n’ minez-qulk penen is-ha’rektleri ma’n’gilik qali’p, wolar yekinshi wo’mir keshiriwi mu’mkin. Ha’r kim wo’z a’wladi’, wo’z ten’i tusi’nda g’ana jasamag’a kerek. Basqa a’wladlar seni mensinbeydi de ha’m tani’g’i’si’ da kelmewi zan’li’ na’rse. Marhum dosti’n wori’nsi’z ha’zillesip toyg’a shaqi’rg’an jigittin’ ta’g’diri usi’ni’ ko’rsetedi. Bizin’she, folklorli’q awi’zeki syujetten paydalana woti’ri’p jazg’an shi’g’armasi’nda shayi’r, mine, usi’nday ideyani’ keltirip shi’g’aradi’.

Shayi’rdi’n’ folklorli’q syujetke tiykarlani’p do’retken shi’g’armalari’ni’n’ ishinde yen’ birp ta’sirli ha’m tabi’sli’ shi’qqan shi’g’armalari’ni’n’ biri-bul «Wo’mirbek laqqi’» degen a’psanasi’ boli’p yesaplanadi’. A’lbette, a’zelden Wo’mibektin’ ju’rgen jeri woyi’n ku’lki, bayram yekenligi bizge ma’lim. Syujetlik qosi’qta da usi’ na’rse ayti’la kelip, shayi’r awi’zsha syujet tiykari’nda woni’ kem- kem yesi yenip, jigitlikti basi’nan keshirip, «qayqi’li’q» da’wrandi’ su’rip ju’rgenin jazadi’:

...Jigit boldi’ so’ytip bizin’ Wo’meken’,
Qolti’g’i’nda qayqi’li’qti’n’ qanati’,
U’yge tu’ser pay das sa’l kem yeken.
Sonda wog’an ata-anasi’ so’yleydi:
«Sen ju’wermek qayqi’li’qti’ qoy!-deydi
Pay da quwar baskalardi’n’ ballari’,
Al sen ma’zi sobi’rayg’an boy»-dedi («Bu’lbil uyasi’» 76-bet).

Ata-anasi’ni’n’ bul so’zlerin yesitken Womirbek bazarg’a bari’p ishek qari’n sati’p ali’p u’yine, ata-anasi’na payda tu’sirmekshi boladi’. biraq, qi’rsi’qti’n’ ati’ da, isi de barli’q waqi’tta qi’rsi’g’i’nan kelmey me?! Wo’mirbek bul sapari’ da qi’rsi’g’adi’. A’debiy qaharmanni’n’, yag’ni’y Wo’mirbek laqqi’ni’n’ usi’nday minez-qulq belgilerin da’lme-da’l ha’m ta’sirli

sa’wlelendiriwde shayi’r syujet rawajlani’wi’ni’n’ yendigi wori’nlari’nda dialog usi’llari’n uti’mli’ paydalani’p mi’naday deydi:

Sati’p aldi’ bir qap ishek qari’ndi’,
Paydasi’na satpaq boli’p yep penen,
Ga’ maqtadi’, ga’ «Ali’n’!»-dep jali’ndi’.
Al, alayi’q, neden bala qari’ni’n’?
Qaptan,-dedi qazi’p so’zdin qari’mi’n.
Qari’ni’n’di’ nege beresen’?-dese,
Pulg’a-dedi, berer jeri ba’rinin’.
Qari’ni’n’ taz ma?-dep sorag’anlarg’a
Dedi: -Basi’n’ bas pa, yaki shalg’am ba?
Bunsha aqmaq bolg’ani’n’ ne, yashulli’,
Qari’n bolama wol taza bolg’anda...

Haqi’yqati’nda da, usi’nday so’ylesken adamni’n’ sawdasi’ ju’rip, ishek qami’ wo’te me? Wol pulg’a wo’tkere almag’an ishek qari’ndi’ arkalap u’yine qayti’p, ata-anasi’ni’n’ aldi’na keledi. So’ytip, wol «Bu’gin wo’zimdi tani’tti’m aw talayg’a» dep maqtani’p «paydag’a» qalg’an bir qap ishek qari’ndi’ arkali’p kiyati’ri’p, ayag’i’ tayi’p ketip ishek-qari’nni’n’ asti’nda jati’ri’p «Wo’la’ paydani’n asti’nda, Wo’mirbek»-depti wo’zinshe gu’birlenip.

Mine, bul awzeki tarqalg’an folklorli’q syujet arqali’ da shayi’r xali’q danali’g’i’ni’n’ u’lgisin bizin’ ko’z aldi’mi’zg’a poeziya tili menen ja’ne bir ma’rtebe «tiriltip» beredi. Bunda anekdot-an’i’zg’a negizlengen qi’sqa syujetti ta’sirli ha’m naqma-naq yetip qosi’q joli’ menen bere alg’an. Wol poeziyada qaharman minez-quli’qi’ belgilerin ashi’wda joqari’dag’i’ si’yaqli’ dialog usi’li’n wori’nli’ ha’m sheber isletken. Solar sebepli de, shayi’r do’retpelerindegi waqi’yalar ku’ndelikli turmi’s faktlerine, real wo’mirge, obektivlikke jaqi’nli’g’i’ arqali’ jazba a’debiyatti’n’ da’stu’rleri menen de teren’ sin’isip ketken.

Shayi’rdi’n’ xali’q awzi’nda ju’rgen ra’wiyat tiykari’nda do’retken «Ana ju’regi» dep atalg’an qosi’g’i’nda bir jigit suli’w qi’zg’a ashi’k boli’p, qi’z

wog'an turmi'sqa shi'qpasa bosag'asi'nda wo'liwge de takyar yekenin aytadi'. Jigittin' alan'g'asarli'g'i'n bilgen ma'kkar qi'z woni' si'nap ko'riw maqsetinde «yeger meni shi'n ma'nisinde jaqsi' ko'rsen', mag'an wo'z anan'ni'n' ju'regin ali'p kel»,-degen sha'rt qoyadi': Aytti': «Wonda bir sha'rtim bar-tilegim

Ani'q meni su'ygen bolsan' i'raslap,

A'kelip ber wo'z anan'ni'n' ju'regin»...(2-tom, 93-bet).

Ba'lkim, bul jerde qi'z mag'an u'yleniw ushi'n anan'ni'n' kelisimin ali'p kel, degen mag'anada aytqan boli'wi' itimal. Biraq, pa'msiz ha'm woysi'z Tawnazar jigit wo'z anasi'n wo'ltirip, ju'regin suwi'ri'p ali'p barati'rg'anda bosag'adan su'migip ji'g'i'li'pti'. Buni' shayi'r shi'g'armada bi'laysha beredi: Ji'g'i'ldi' su'migip wol bosag'ada,

Ju'rek tu'sti uwi'si'nan uli'ni'n'.

Jerde jatqan ju'rek aytti': «Abayla,

Awi'rmadi' ma heshjerin', quli'ni'm!» (Sonda).

Mine, bunda ayri'qsha u'lken ma'ni, salmaqli' gumanistlik ideya ja'mlengen. Qazaq xali'q arasi'nda ha'zirgi waqi'tlari' da nama menen dombi'rani'n' ja'rdeminde ta'sirli atqari'li'r ju'rgen bul ra'wiyat an'gime shayi'rdi'n' wo'timli ideyadag'i' poeziyali'q do'retpesinin' folklorli'q negizin qurag'an.

3.2. **I.Yusupovti'n' «Ma'n'gi bulaq» poemasi'nda fantastikali'q syujetler ha'm qaharman obrazi'ni'n' jasali'w wo'zgesheligi**

I.Yusupovti'n' ko'plegen poemalari'nda qi'yali'y syujetler menen qi'yali'y waqi'yalar sheberlik penen isletiledi. A'lbette, do'retiwshilik hesh bir ko'rkem shi'g'arma jazi'li'wi' da toli'q mu'mkin yemesligi de shi'nli'q. Yeger, shayi'r yamasa jazi'wshi' tek g'ana bolg'an waqi'yalar menen tariyxi'y faktlerdi bayanlaw menen g'ana sheklense, wonda wolar shi'n ma'nisindegi nag'i'z ko'rkem do'retpe de bola almaytug'i'nli'g'i' tu'sinikli. Wo'ytkeni, folklor menen jazba a'debiyatta haqi'yqi'y qi'yali'y syujetlerdin' a'hmiyeti u'lken. Bui bag'dardag'i' ko'rkem shi'g'armalar son'g'i' a'sirlerdegi du'nya a'debiyatlari'nda fantastikali'q a'debiyatlar da'stu'ri menen de ti'g'i'z birigip ketedi.

Mine, usi'g'an usas bag'darda I.Yusupovti'n' «Ma'n'gi bulaq» poemasi'ni'n' qi'yali'y syujetlik-kompoziciyali'q quri'li'si' ju'da' qospali' ha'm quramali' boli'p yesaplanadi'. Wol wo'z ishine sha'rtli tu'rde aytqanday bizin' erami'zdan buri'ng'i' 300-ji'llardag'i' ha'm bizin' erami'zdi'n' 3000-ji'llari'ndag'i' waqi'yalardi' wo'z ishine aladi'. Usi'ni'n' wo'zi poemani' syujetlik kompoziciyali'q quri'li'si'ndag'i' wog'ada wo'zine ta'nligi menen qospali'li'g'i'n talap yetse kerek. Sebebi, bunday uzaq a'sirler waqi'yalari'n real yaki haqi'yqi'y bolg'an waqi'yalar syujetlerine si'yg'i'zi'p beriwi mu'mkin yemes. Al, bug'an shayi'rdi'n' tvorchestvoli'q qi'yali'nan ti'sqari' shi'n ma'nisindegi a'psana'wiy syujetler g'ana da'limal ayti'p, solar arqali' g'ana belgili bir da'wir problemalari'n wortag'a taslap, qaharmanlar obrazi'n jetkilikli ashi'p beriwge boladi' dep woylaymi'z.

Poemada Asqar degen tas qashap mu'sin sog'i'wshi' skulptor jigittin' ju'z jasqa tolg'an atasi'n Go'hiqap tawi'nda, a'jel woypatli'g'i'na arqalap ali'p barati'rg'andag'i' waqi'yasi'nan baslanadi'. Bui waqi'yani'n' sebebi, sol waqi'ttag'i' da'stu'r boyi'nsha ju'z jasqa shi'qqan g'arri'lar sol ji'llarg'a shekemwo'z a'jelinen wo'lmese, wolar a'jel woypatli'g'i'na woni'n' miyrasqorlari', perzenti yaki aqli'g'i' tag'i' basqalar ta'repinen tiriley apari'p

taslanar yeken. Usi’nday si’rli’ si’patlari’ menen-aq syujettin’ baslani’wi’ da woqi’wshi’ menen teatr tamashago’ylerinin’ wo’zine birden-aq tartadi’.

Solay yetip, Asqar atasi’ni’n’ ju’z jasqa azi’ kem jetpey qali’wi’nan ti’sqari’, woni’ a’jel woypatli’g’i’na qaldi’ri’p ketedi. Wo’ytkeni, Asqar u’yine atasi’n qayta ali’p ketpekshi bolsa da, g’arri’ni’n’ qarsi’li’g’i’ menen woni’ sol jerge taslap ketedi. Mi’sali’,

«Ayti’p bolg’an bolsan’ yertek so’zin’di,
Ju’r qaytayi’q, min arqama, atajan!

G’arri’:

Yaq, bolmaydi’ balam, bul joldan qayti’w,
Wo’limnen hesh ju’yrik qashi’p quti’lmas.
Qamshi’si’n umi’tqan qonaqqa usap,
Izge qayti’w yendi bizge jaraspas...
... A1 sen usi’ jerden qali’n’li’g’i’n’a,
Xanni’n’ qi’zi’ Oneseya suli’wg’a...
Joli’g’i’sar waqti’n’ jaqi’nlap qaldi’...
Wol sonday aqi’lli’, sonday miyirman,
Menin’ shawli’qlari’mdi’ datuwadi’,
Quyash ta’n’irim yar bolsi’n sag’an[6]».

Usi’ so’zlerden son’ Asqar «Du’nya qi’zi’q deydi, qayag’i’ qi’zi’q? Iyt jesin iz beti ne degen buzi’q?!» degen qi’yal menen ma’jbu’riy tu’rde, wo’z su’yiklisi Onesiya menen ushi’rasi’w ushi’n qaytadi’.

Demek, ko’rip woti’rg’ani’mi’zday, syujettin’ negizgi wo’zekli waqi’yalari’, iri-iri ha’diyseler menen is-ha’reketler qi’yali’y-fantastikali’q tu’rde ali’ng’anli’g’i’ menen, al, qaharmanlardi’n’ woy-sezimleri, pikirleri haqi’yqi’y realistlik tu’s ali’p, wolar ha’r bir da’wir, bu’gingi wo’mir, uli’wma turmi’sli’q, uli’wma gumanistlik si’pat ali’p woti’radi’.

[6] **Yusupov I. Tan’lawli’ shi’g’armalari’ni’n’ yeki tomli’g’i’. No’kis, «Qaraqalpaqstan», 1992. T.II. 172-173-b**

Shayi’r qi’yali’y-fantastikali’q syujetlerdi usi’layi’nsha bu’gingi turmi’sli’q si’patlar menen bezep, wolarg’a haqi’yqi’y realistlik ha’m jazba a’debiyatli’q qa’siyetler yendiriwde ayri’qsha sheberlik ko’rsetkenligi ani’q ko’zge taslanadi’. Mi’sali’:

Asqar

... Baratqanday kempirin’nin’ qi’na toyi’na,
Pa’rwayi’n’ pa’lek senin’, atajan...!

G’arri’

Haw, Asqarjan, kempiri tu’spegir,
Baylasa bolar yedi -aw, bizin’ yeshekti,
Arqanlawli’ jerde qaldi’ -aw, ja’niwar...

Asqar

Pax, aytti’ da’! Wo’zin yaki kempirin Qoya berip,
qayg’i’radi’ yeshegin.
Wo’lerde de adamg’a du’nya mal jaqi’n... (167-bet).

Bizin’ bul qatarlar shi’g’armala realistlik si’patlardi’ kusheytiwde ayi’ri’qsha xi’zmet atqari’wi’ menen birge, wolar tek g’ana komediyali’q, satira- yumorli’q bag’i’tta ali’ni’p turg’an joq. Al, wol so’z sheberi ta’repinen qaharmanlardi’n’ woy-sezim pikirlerinin’ teren’ligine xi’zmet yetedi. Sonli’qtan, keltirilgen qatarlar jen’il ku’lki g’ana tuwdi’ri’p qoymay, qi’yali’y syujetlerge haqi’yqi’y turmi’sli’q ha’m realistlik, jazba a’debiyatli’q qa’siyetler yendiriw ushi’n isletilgen boli’p yesaplanadi’. Sonli’qtan, syujettin’ baslani’wi’nan-aq berilgen mi’na qatarlardag’i’ pikir ha’m woylarg’a qaran’:

Asqar

Arqanlawli’ qalg’an yeshegin’di de...
A’kelip wo’zim u’y qasi’na baylayman...
Qanday quwani’shli’ men ushi’n,
Atamdi’ ha’zir u’yge ali’p qaytaman.
Qanday ha’zlik, aldi’nda woni’n’ woti’ri’p,

«Alpami’s»ti’ ji’rlag’ani’n yesitiw...
Su’n’gip kirip, jami’li’p atqan toni’na...
Uyi’qlaw qanday jaqsi’ aqli’g’i’ ushi’n... (170-bet).

Ko’rip woti’rg’anmi’zday, bul shi’ni’n da da, haqi’yqi’y realistlik sezim, wo’mirlik ha’m turmi’sli’q filosofiya boli’w menen birge, shayi’rdi’n’ usi’ jerde qaraqalpaq folklori’ni’n’ hinji-marjan do’retpelerinin’ bir «Alpami’s» da’stani’n tilge ali’wi’ni’n’ wo’zinde u’lken bir si’r jasi’ri’ni’p ati’rsa kerek dewge boladi’. Sebebi, meyli wol shayi’r ma, yaki jazi’wshi’ ma, bolmasa, wolar qatardag’i’ basqa ka’siptegi insanlar ma, bizin’ xalqi’mi’zdi’n’ yadi’na folklorli’q, da’stanli’q motivlerdegi woylaw (folklomoe mi’shlenie) teren’ sin’ip ketken. A’sirese, ko’rkem tvorchestvo iyelerinde bul psixologiyali’q qa’siyetler ju’da’ ku’shli boli’p keledi. Demek, usi’ni’n’ wo’zi shayi’rdi’n’ syujet do’retiw ha’m tag’i’ da basqa ko’rkemlik qa’siyetlerdi isletiwde milliy folklorg’a su’yengenligin, meyli, stixiyali’ tu’rde bolsa da joqari’dag’i’ qatarlar birden an’lati’p turadi’. Al, bizin’ shayi’r usi’ u’lken qi’yali’y-fantastikali’q yamasa folklorli’q syujettin’ ha’r bir detali’na shekem ayri’qshi’ sanali’li’q penen jazba a’debiyatli’q ha’m haqi’yqi’y realistlik wo’mirlik filosofiyali’q si’pat yengizip su’wretleydi. Qaran’i’z:

G’arri’

Ko’p jasap kettin’ ta’g’ne qi’lasan’,
Uli’m sen bilmeysen’ wo’mirdin’ ga’shtin...
...Ha’mme qi’yi’nli’g’i’ mazasi’ menen Barli’q qa’teligi
jazasi’ menen Miynet, mashqalasi’, i’ssi’ -suwi’g’i’,
Shadli’g’i’, qaysi’si’, azasi’ menen —
Wo’mir jali’qti’rmas adamdi’ hasla,
Paraz yet sen, ju’z jasag’an wo’mirim,
Du’zde shawi’p barati’rg’an kiyiktin’...
Sayasi’ndajatqan shelli bolmay tur...(170-bet).

Haqi’yqati’nda da, bul pikirlerge du’zetiw kirgiziw mu’mkin yemes. Wonda u’lken haqi’yqatli’q obektivlik, wo’mirlik filosofiyali’q woylar

ja’mlengen. Yendi usi’lay jaza woti’ri’p, shayi’r g’arri’ tilinen: «Yeger wo’mir sonday ba’le bolmasa, adamnan qurt qumi’ri’sqag’a deyingi hu’kimin ju’rgizgen Sulayman patsha, ma’n’gi suwdi’ tawi’p, ishpes yedi wol» dep qi’yali’y syujettin’ keleshek jollari’ni’n’ tiykari’n tayarlaydi’. Ja’ne de: «Qos mu’yizli ulli’ Iskender patsha ma’n’gi tirishiliktin’ suwi’n izlep ju’r»,-dep qi’yali’y syujettin’ keleshek rawajlani’wi’ndag’i’ waqi’yalarg’a kompoziciyali’q baylani’s jibin payda yetedi. Shayi’rdi’n’ qi’yali’y syujetlik kompoziciyali’q bir tutasli’qtag’i’ sheberligi de usi’nday wori’nlarda ko’rinedi.

Solayi’nsha, syujettin’ baslani’win’da Asqar anasi’ni’n’ Iskender patsha menen ma’n’gilik jasawdi’n’ suwi’n izlep ju’r degen so’zine: «Patsha degen, aqi’lli’ bolar yedi... Joqti’ izlep, yertek so’zge inani’p» (171-bet) deydi. Al, g’arri’ bolsa: «Yertek yemes, wol bar na’rse, aqli’g’i’m. Men bir jola wol bulaqti’ ko’rgenmen»,-deydi. Usi’ni’n’ menen shayi’r syujettin’ yendigi bo’lekshelerinde aldi’n’g’i’lari’ menen kompoziciyali’q jaqtan bekkem baylani’sti’radi’. Soni’n’ menen birge, biz usi’ jerde shayi’r ta’repinen «yertek» so’zinin’ isletiliwi haqqi’nda da joqari’dag’i’day «da’stan» terminin isletiwge baylani’sli’ pikirlerdi qaytalan’qi’rap ayti’wi’mi’zg’a tuwra keledi. YAg’ni’y, bul shayi’rdi’n’ ko’rkem pikirlew menen ko’rkemlik qi’yali’y woylawi’na da’stanli’q, yerteklik yamasa folklorli’q woylaw formasi’ teren’ sin’isip ketkenligin an’lati’p, wol naq tu’rde alg’anda usi’ shi’g’armani’n’ syujetlik-kompoziciyali’q wo’zeginde ko’rkem so’z sheberinin’ milliy folklorli’q ko’rkem da’stu’rlerimizden wo’nimli paydalang’anli’g’i’n ani’q ko’rsetip, da’lilley aladi’.

Poema syujetinin’ yendigi bo’lekshesinde atasi’n qaldi’ri’p ketken Asqar wo’z su’yiklisi Onesiya menen ushi’rasadi’. Joqari’dag’i’ ko’rsetkenimizdey, buni’ atasi’ aldi’n ala boljap aytqan yedi. Onesiya da’slep shopan boli’p, keyin xan da’rejesine ko’terilgen Ayazxanni’n’ qi’zi’ boli’p yesaplanadi’. Asqar sol Ayazxan atasi’ menen su’yiklisi Onesiyani’n’ hu’rmetine da’rya boyi’ndag’i’ jarqabaq tasqa qashap su’wret salmaqshi’

yekenligin aytadi’. Bul da’rya Oguz da’rya dep atalg’an, ha’zirgi biz suw iship na’rlenip, tirishilik ina’m yetip woti’rg’an A’miwda’ryami’z yekenligi tariyxtan ma’lim. Demek, shayi’r qi’yali’y syujetti
tariyxi’y haqi’yqatli’q penen de sa’ykeslep, wog’an obektivlik, realistlik jazba a’debiyatqa si’pat yengizip baradi’.

Yel su’ygen Ayazxan ataxani’mi’z...
Woni’n’ hu’rmetine, senin’ shani’n’a Ulli’ Oguz da’rya u’stinde turg’an,
Anaw tik jar tasli’ Da’rbent shi’n’i’na,
Joqari’dan za’n’gi talap wo’rmelep,
Almas penen qashap qi’yamay tasti’,
Bir qi’yamet su’wret salaman yendi... (174-bet).

Bul a’rmanlari’n Asqar son’i’nda wori’nlap ta ketedi. Biraq, suwsi’zli’qti’n’ qurbani’ boli’p, Onesiya da’ryag’a wo’zin taslap wo’lip ketedi.

Onesiya Asqar menen da’slepki ushi’rasi’wlari’nda-aq wo’z

su’yiklisine: A’ne, Jeti qaraqshi’ juldi’zi’ tuwdi’,
Urlawg’a kiyati’r wolar xan qi’zi’n (175-bet) —

Deydi. Haqi’yqati’nda da, Onesiya urlani’p a’ketiledi. Asqar ayrali’q azabi’nda qaladi’.

Tap usi’ qi’yali’y fantastikali’q syujet I.YUsupovti’n’ «Wo’mirzaya juldi’zi’» atli’ syujetli lirikasi’nda da sa’wlelengen. Wonda wo’gey sheshe azabi’na griptar bolg’an bir suli’wdi’ suwperiler ali’p ketken. Sol suli’w a’lem aspani’nda bir wo’mirzaya juldi’zg’a megzes to’beden qarap turatug’i’n simvolikali’q-metaforali’q obrazi’ si’pati’nda beriledi. Juldi’z tu’nde jani’p to’menge, jerge, izinde qalg’an u’kesine u’n’ilip qarap turadi’ da, al ku’ndiz jasi’ri’ni’p ketedi. Haqi’yqati’nda, bul da yerteklik, folklorli’q syujettin’ bir ko’rinisi boli’p yesaplanadi’. Sonli’qtan da, shayi’rdi’n’ wo’zi de usi’nday yertelik si’patti’ jasi’rmay:

Ayrali’q azabi’n kewlimde giznep,
Jawtan’lap qarayman men woni’ izlep.
Jasawdan da zi’yat bir g’ayri’ la’zzet,
Aldap a’ketken be? Qa’ne sol juldi’z?...
Mo’lt-mo’lt yetip, mun’li’ qarar da turar,

Birewdi izlegen bolar da turar.
Jer u’rlegen shamday so’nip te qalar,
Yel awzi’nda yertek bolg’an sol juldiz-degen.

A’lbette, bul jerde de «yertek» so’zinin’ qollani’li’w tosi’nnan bolg’an yemes. Al, ol shayi’rdi’n’ folklorli’q ko’rkem da’stu’rlerge su’yengenligin ani’q an’lati’p tur.

Shayi’rdi’n’ so’z yetilip woti’rg’an poemasi’ndag’i’ xan qi’zi’n, yag’ni’y Onesiyani’ urlawg’a kiyati’rg’an juldi’z, mine, usi’ da’tu’rler menen baylani’sli’. SHi’ni’nda da, shi’g’arma son’i’nda Onesiyani’n’ wo’zin da’ryag’a ati’p nabi’t boli’wi’ joqari’dag’i’ qosi’q syujetindegi waqi’yalar ha’m simvolikali’q obraz benen ti’g’i’z baylani’sli’. Sonday-aq, xan qi’zi’ni’n’ urlani’wi’ da poemani’n’ keleshek syujetlik rawajlani’wi’, Onesiyani’n’ a’sker basi’ Ptolomey ta’repinen ma’n’gi suwdi’ izlep, du’nya ju’zine qi’rg’i’n sali’p ju’rgen Iskender patshani’n’ aldi’na ali’p keliniwi menen bekkem baylani’sti’ri’ladi’. sebebi, Ptolomey xan qi’zi’-Onesiyani’ ulama-porxanlar da’rya suwi’ ushi’n qurbanli’qqa shalayi’n dep ati’rg’anda, Asqardi’ da’rya boyi’na baylap taslap, qi’zdi’ patshani’n’ aldi’na a’keledi.

Shayi’r bulardan buri’n Iskender patshani’n’ Oguz da’ryasi’na jaqi’n jerge quri’lg’an shati’ri’n, wol jerdegi Erastu (Aristotel), a’sker basi’ Ptolomeydin’ ha’m patshani’n’ so’zlerin beriw arqali’ wolardi’n’ negizgi maqsetlerin, patshani’n’ ma’n’gi suwdi’ qaysarli’q penen izlewin, wog’an ali’m Erastu menen, a’sker basi’ ha’m tag’i’ basqalardi’n’ da ko’zqaraslari’n sa’wlelendiredi. Bul jerde de shayi’r uzaq a’sirler, ha’tteki, bizin’ erami’zdan

buri’ng’i’ waqi’yalardi’ qi’yali’y syujetler menen toqi’w ha’m wolarg’a realistlik, obektivlik qa’siyetler yendiriwde shayi’r ayri’qsha sheberlik, u’lken aqi’l-parasatli’q, dani’shpanli’q ko’rsetken desek, asi’ra siltew yemes.

Erastu

...Adam keler-keter, aqi’li’ qalar,
Insan aqi’l-abixayat bulag’i’.

Patsha

Abixayat suwi’n, a’ziyz ustazi’m,
Wonda nege izlep ju’rmiz jat jurttan?

Erastu

Siz izlegen sol ma’n’gi suw bulag’i’,
Ali’s yemes. Sizin’ shati’ri’n’i’zdan...

Patsha

«Ma’n’gilik kitabi’»n jayi’p aldi’na,
Dawam yetin’ ustaz yertegin’izdi...

Erastu

Yertek yemes... Sizin’ menen biz ha’zir Gixoqap
tawi’ni’n’ yetegindemiz.
«Wo’giz suw» der bul qattag’ar da’ryani’,
Al, biz elladali’ grekler woni’
O’giz yemes, «Oks» dep ju’ritemiz.

Mine, usi’layi’nsha shayi’r ja’ne de «yertek» so’zine ayri’qsha ma’ni bere woti’ri’p, tariyxi’y haqi’yqatli’qti’ qi’yali’y fantastikali’k syujetler menen sheber toqi’ydi’. Usi’ jolda qa’lem iyesi u’lken tariyxi’y shaxslardi’n’ ha’r qaysi’si’ni’n’ wo’zine ta’n minez-qulq belgilerin de teren’ ha’m ta’sirli ashi’wg’a yerisedi. Shayi’r patshani’n’ da retli wori’nlarda unamli’ qa’siyetlerin jasi’rmay ashadi’. A’lbette, bul woni’n’ folklordag’i’day qatnas jasag’anli’g’i’n da an’lati’p tursa kerek. Mi’sali’, jasi’ ju’zge tolg’an qariyalardi’ a’jel woypatli’g’i’ Goxiqap tawi’ni’n’ yetigindegi woypatqa apari’p taslaw da’stu’rin yesitkende patsha «Bul dastu’ri jabayi’li’q zan’

yeken» dep son’i’nan da bul zan’li’qti’ Asqardi’n’ da wo’tinishine bola wo’z pa’rmani’ menen biykarlap ta jiberedi.

Uzaq wo’mir su’riw-bul basqasha ga’p,
Biraq, ma’n’gi jasaw-insaptan yemes (177-bet)-deydi
Erastu.

Degen menen, qansha aytqanda, unamli’ qa’siyetleri bar degende de patsha bug’an qarsi’f bi’laysha woylaydi’:

Ma’n’gi suwdi’ tawi’p berin’, siz a’wel,
Wonnan keyin bizge qoya her, ustaz.
Zamanlardi’ jarataman wo’z qoli’mnan,
Zaman ag’i’mi’ da’rya bolsa yeger de,
Juldi’zday yesapsi’z la’shkerim menen,
Wol da’ryani’ buri’p jiberemen men (177-bet).

Erastu

Du’nya won sa’kkiz mi’n’ a’lemnen turadi’,
Bir patshag’a wol di’m ko’plikki’ladi’... (177-bet).
...Mi’n’ aytsan’ da bir gellenin’ aqi’li’,
Ma’n’gi suwg’a soqpaq tawi’p bara almas,
Ha’zireti Hi’zi’r yar bolsi’n sizge,
Xali’qti’ ji’ynap jar urdi’rdi’n’ patshayi’m!
Ne tabadi’ desen’, xali’q tabadi’.
Telegey en’izdey aqi’l da xali’qta,
Patshalar ju’ginen naqi’l da xali’qti’... (178 -bet).

Mine, ustaz Erastu-Aristotel ha’m Iskender patsha arasi’ndag’i’ usi’nday qarama-qarsi’li’qli’ pikirlerdin’ aqi’ri’ ayag’i’ Aziyali’lar, atap aytqanda, sol waqi’tta ha’zirgi ma’kani’mi’z Xorezmde jasap ati’rg’an massagetler, yagni’y qaraqalpaqlar haqqi’nda woylarg’a kelip tireledi. Wog’an a’skerbasi’ Ptolomeydin’ so’zge aralasi’wi’ sebepshi boladi’. Wol bi’lay degen:

Bunday ko’k wo’jet xali’qti’ ko’rmedim,

Xorezmiyli dey me, massaget dey me,
Basi’nda g’awqi’yg’an qara qalpag’i’,
Ati’p ji’g’i’ladi’, jati’p atadi’...

Patsha

A’stapurla, bul saqi’y xali’qti’n’,
Wo’u tip qorg’ag’anday ne bayli’g’i’ bar?

Erastu

Qulan sho’lin su’yer, qi’zg’i’sh uyasi’n,
Adam yelin su’ymes bayli’g’i’ ushi’n,
Su’yedi wo’ni’ Watani’ bolg’ani’ ushi’n,
Azatli’q ha’m Watan-yen’ basli’ bayli’q...

Mine, shi’ni’nda da, bul pikirler menen woylar sol tariyxi’y ha’m qi’yali’y fanastikali’q qaharmanlardi’ ja’ne de janlandi’rap, wolarg’a realistlik obektivlik tu’s beredi. Bulardan ti’sqari’ a’skerbasi’ Ptolomeyge shayi’r poemada tariyxi’y an’i’z Ayazxan patshani’n’ wozi shopan olg’an waqi’ttag’i’ kiyimlerin wo’z taxti’ni’n’ aldi’na qi’sti’ri’p qoyg’anli’g’i’ haqqi’ndag’i’ xali’q an’i’zi’n aytqi’zadi’. Demek, bul da bizin’ folklori’mi’zdag’i’ qi’yali’y do’retpe bolg’ani’ menen tariyxi’y haqi’yqatli’q penen, uli’wma adamgershilik, gumanistlik qa’siyetoeri bar na’rse boli’p, wol usi’ doretpenin’ de uli’wma syujetlik, kompoziciyali’q bag’dari’ menen poetikasi’na teren’ sin’dirilip jiberilgen. «Ya toba! Ne degen danali’q bar bunda!...» dep tan’lanadi’ woni’ yesitkende Erastu- Aristotel.

Solay yetip, Ptolomey sol Ayazxan patshani’n’ Asqar degen bir ku’yew balasi’ bar yeken... «Ha’y ju’wememek ku’ydirdi-aw meni, u’sh ku’n uri’sta sol su’wretshini bir satqan dosti’ni’n’ ko’megi menen jaradar ku’yinde qolg’a tu’sirdim» (181) dep maqtanadi’. Wog’an patsha «Afarin, Ptolomey, sadi’q sa’rdari’m!» dep marapat berse;

Erastu:

A’jep is qi’li’psan’, Ptolomey bati’r,
Terin’di su’r qi’zi’l wormal menen... deydi.

Ptolomey:

(wormali'na ko'zi tusip, albi'rap...)
Xaw, qalay bul, aq wormal yedi-g'oy?...

Erastu:

Vavilonnan Sog'dianag'a deyin,
Qan to'gip kiyati'rg'an a'skerbasi'ni'n'
A'jep yemes, aq woramali' qi'zarsa...

Patsha:

A'skerbasi' jigitlik qi'lg'an shamasi'... (182-bet).

Mine, patsha shati'ri'na ji'ynalg'an usi' adamlardi'n' da wo'zinshe woylaw wo'zgeshelikleri, wo'zgeshe minez-qulq belgileri menen qa'siyetleri jaqsi' sa'wlelengen. Basqasha aytqanda, wolar folklorli'q motivte g'ana ali'nbastan, al, jazba a'debiy da'stu'riy usi'llarda qaharmanlar obrazi' daralani'p, individuallasti'ri'li'p berilgen-dep yesaplawg'a toli'q mu'mkinshilik bar. Usi'nday uli'wmali'q (tipiklik) ha'm jekedarli'q, individual belgilerdin' birligi shayi'r ta'repinen syujettin' keleshek rawajlani'wi'nda sa'wlelengen ma'n'gi bulaqti' izlewshi tu'rli ka'siptegi xali'q wa'killerinin' minez-qulq belgilerin sa'wlelendiriwde de ayqi'n ko'rinedi. Biz wog'an sa'l keyinirek toqtaymi'z.

So'ytip, Ptolomey joqari'dag'i'day so'ylesiwlerdin' bari'si'nda mi'naday shi'nli'qti'n' tiykari'n aytadi':

Bul yeldin' mi'na Oks degen da'ryasi',
Wo'r bettegi ulken bo'getti ji'g'i'p,
Oksiana ten'izin wol ta'rk yetip,
Girkan ten'izine buri'li'p ketipti.
Sizin' jawlap ali'p ati'rg'ani'n'i'z,
Bul apat jani'nda woyi'nshi'q desedi...
Yendi bunda qaraqshi'li'q baslani'p,

Jaw shappay-aq yel serpilip ko’shedi (182-bet).

Bul jerdegi Oks-A’miwda’rya, Oksiana-Aral ten’izi, Girkan-Kaspiy boli’p yesaplani’p, bir tariyxi’y waqi’yalarda A’miwda’rya Kaspiyge de buri’li’p ketkenligi tariyxi’y haqi’yqatli’q. Shayi’r wo’z qi’yali’nda usi’ tariyxi’y shi’nli’qti’ ja’ne de janlandi’ri’p, bo’rttirip toqi’p, woni’ zamango’ylestirip te, tariyxi’y faktlerdi de qi’yali’y fantastikali’q jol menen bu’gingi shi’nli’qqa-Aral ten’izinin quri’p barati’rg’an apatshi’li’g’i’na sheber baylani’sti’ri’p jiberedi. Asqar menen Onesiyani’n’ ta’g’dirleri deusi’g’an ti’g’i’z biriktirilip sa’wlelenedi.

Sonli’qtan da, Onesiya a’sker basi’ Ptolomey ta’repinen patsha aldi’na ali’p kelingende mi’naday so’zlerdi aytadi’:

Onesiya

(qaptalda turg’an Afroditani’n’ aldi’nda diz sho’gip)

Asi’rawshi’ anajani’m, Aqsholpan,
Jali’naman, aman saqla yari’mdi’!
Woni’n’ tas qashan qumi’ri’ bilegin,
Jaw bug’awi’ qi’ymasi’n,
Jat ma’nzilden qan’g’i’p kelgen qara qus,
Shoqi’masi ’n j igerin,
Tabi’naman azatli’q ber yari’ma!... (184-bet).

Ko’rip woti’rg’ani’mi’z si’yaqli’, mine, bul syujetlik detali’nda da wol qi’yali’y fantastikali’q yamasa do’retiwshilik qi’yal menen jasalsa da, al woni’n’ negizinde tariyxi’y haqi’yqatli’q qaraqalpaq xalqi’ni’n’ xalqi’ni’n’ tariyxi’y ha’m diniy isenimlerinin’ shi’nli’g’i’ jati’r. Sebebi, Aqsholpan qaraqalpaqlardi’n’ uranlari’ni’n’ biri bolg’anli’g’i’n tariyx tasti’yi’qlaydi’. Sonli’qtan da, bularg’a qani’q adam si’pati’nda Erastu-Aristotel patshag’a Onesiyani’n’ bul so’zlerin to’mendigishe tu’sindiredi.

Afroditani’ bular «Aqsholpan» deydi.
Massagettin’ dan’qli’ hayal patshasi’,
Tumaris Kir patshani’ jen’gende Woni’n’ ko’zin qang’a

toydi’ri’w ushi’n,
Kesip ali’p sol patshani’n’ gellesin Qan toli’ meske salg’andi’...
Bul xan qi’z sol Tumaris tuqi’m...(184-bet).

Demek, shayi’r bular arqali’ xali’q awzi’ndag’i’ folklorli’q a’psanali’q syujetlerdi de poemali’q tvorchestvoli’q tu’rde isletip paydalanadi’. Ko’rip woti’rg’ani’mi’zday, bunda korkem so’z sheberi pu’tin a’psanani’n’ uli’wma mazmuni’n g’ana belgili bir qaharmanni’n’ tilinen berip folklorli’q da’tu’rlerdi yamasa sondag’i’ syujetti qaharmanlardi’n’ xarakterin, wolardi’n’ woy —pikirleri menen ishki du’nyalari’n ashi’w ushi’n paydalang’an. Sonli’qtan da, ali’ng’an tekstte-aq, Erastudi’n’ ali’mli’q, dani’shpanli’q, woqi’mi’sli’q qa’siyetleri ani’q ko’zge taslanadi’. Haqi’yqati’nda da, Erastu-Aristotel tariyxta real insan, ali’m si’pati’nda tap usi’nday adam bolg’ani’ ani’q. Sonday qa’siyetlerdi shayi’r

a’psanali’q yamasa folklorli’q syujetti, folklorli’q da’tu’rlerdi sheberlik penen uti’mli’, do’retiwshilik bag’i’tta paydalani’w arqali’ ashi’p woti’r. Al, bug’an qarama-qarsi’ patsha bolsa, jen’ilteklik penen ustaz ali’mg’a: «Bizge «abayli’ bol!» degenin’iz-g’oy»-dep woni’ basqasha jori’p, uri’squmarli’q yamasa a’skeriy jol menen g’ana tu’sinip juwap qaytaradi’. Erastu bolsa, usi’ jerde de wo’z woyi’n ja’ne de teren’letip ha’m rawajlani’ra woti’ri’p yamasa parasatli’li’q penen bi’lay deydi...

Men ma’zi tariyxti’ yeslap ati’rman,
A’neyi na’rse yemes tariyx sabag’i’
Axa, umi’ti’ppan, taqsi’r patshayi’m,
Ushi’rasi’wi’m kerek yedi bul yeldin’
Asan qayg’i’ degen filosofi’na.
«Ayag’i’joq,, qoli’joq,
Ji’lan qayti’p ku’n ko’rer,

Quyri’g’i’ joq, jali’ joq,
Qulan ka’ytip ku’n ko’rer?»... Xa-xa-xa!
SHi’ni’nda da qi’zi’q adam korinedi...
(wo’zinshe)
.. .Patshalar tabi’spasa da,
Til tabi’sar ba’rha’ ali’mlar... (184-185-betler)

An’lap woti’rg’ami’z si’yaqli’, bul jerde de so’z ustasi’ folklorli’q benen jazba realistlik a’debiyati’mi’zdi’n’ tutasti’ri’wshi’ zvenolari’ni’n’ biri, ji’raw- shayi’rlari’mi’zdan yesaplang’an Asan qayg’i’ni’ da yeslep, woni’n’ belgili qatarlari’n Arsitoteldin’ «Ustaz-qanday dana adam, zeyinli!» dep ma’jbu’riy moyi’nlawg’a tuwra keledi.

A’lbette, bunday folklorli’q ko’rkem si’patlar yamasa wondag’i’ ayi’ri’m bo’leksheler menen basqa da si’patlar si’rttan qarag’anda birden ko’rinip turg’an bolsa da, al woni’ sol ko’rkem do’retpenin’ syujetlik-kompoziciyali’q quri’li’si’nda wori’nli’ isletiw, yag’ni’y qaysi’ yertek yamasa dastanli’q si’patti’, yaki qanday da bir a’psana menen joqari’dag’i’ si’yaqli’ terme-tolg’awlardi’

qaysi’ wori’nlarda beriw kerekligi yeki adamni’n’ qoli’nan kele beretug’i’n ju’da’ an’sat is yemes. Buni’n’ ushi’n, birinshiden, bul formali’q si’patlar menen ko’rkem da’tu’rler sol qa’lem iyesinin’ pu’tkil naturasi’na sin’gen boli’wi’, yag’ni’y, wolardi’ so’z sheberi teren’ iyelep, jaqsi’ men’gergen boli’wi’ kerek bolsa, yekinshiden, wolardi’ tvorchestvoli’q tu’rde paydalani’w ushi’e sheberlik, talant za’ru’r. Bularsi’z sol folklorli’q datu’rlerden paydalani’w wo’nimsiz yamasa stixiyali’, ta’sirsiz, yaki sxemali’ turde de qali’p qoyi’wi’ mu’mkin. Al, biz I.Yusupovti’n’ do’retpelerin folklorli’q dastu’rlerdi paydalani’wda bunday unamsi’z na’rselerdi ushi’ratpaymi’z. Shayi’r poeziyasi’nda folklorli’ do’retiwshilikti paydalani’wda sol uzaq a’sirlerdegi milliy ko’rkemlik da’stu’rlerimiz qayta jan’g’ari’p, qaytadan

tuwi’lg’an yan’li’ sa’wlelenedi. Sol bag’i’ttan Onesiyani’n’ patsha aldi’ndag’i’ mi’naday so’zlerine di’qqat awdarayi’q;

Azamati’m, yessiz da’wju’rek yari’m!
Ha’zir g’ana menin’ qoli’mnan kelse,
Jani’n’ni’n’ womi’na jan berer yedim,
Jawi’mi’n’a to’sep qali’n’ shashi’mdi’,
Aq to’simdi dasti’q yetip basi’na,
Ka’bap bolg’an bawri’mdi’ suwi’ri’p,
Tartar yedim qan’si’rag’an jarani’... (186-bet).

Mine, usi’ qatarlar arqali’ ataqli’ «Alpami’s» dastani’ndag’i’ Gu’lparshi’nni’n’ Bayshubarg’a qarata aytqan «To’rt ayag’i’n’, aq seyneme basi’lg’ay»...-degen qatarlardi’ yesletip turg’anday si’yaqli’. A’lbette, bul atqa qarata ayti’lsa da, wonda Gu’lparshi’nni’n’ Alpami’sti’ yeslep turg’anli’g’i’n tu’siniw wonsha qi’yi’n yemes shi’g’ar. Sonli’qtan, bul jerde folklordi’ isletiw ha’m wolarg’a ko’rkem poetikali’q anologiyadag’i’ sap-sarras sa’ykeslik yemes, al wolar arasi’ndag’i’ ko’rkemlik poetikali’q princip (bul jerde giperbolali’q) uqsasli’g’i’ ha’m wolardi’n’ belgili bir so’z sheberleri tarepinen, tvorchestvoli’q tu’rde paydalani’w ma’selesi birinshi wori’nda turadi’.

Patshani’n’ a’skerleri Onesiyani’n’ su’yiklisi tawdan tas qashap musin sog’i’p ati’rg’an Asqardi’ da zorlap ali’p keledi. Bundag’i’ basli’ maqset, a’lbette, patsha ushi’n abixayat suwi’n tawi’p beriw boli’p yesaplanadi’. Sondag’i’ Asqardi’n’ aytqan da’slepki so’zleri mi’naday:

Samaldi’ samal terbeter,
Samal bultti ’ terbeter,
Bul jamg’i’rdi’ terbeter,
Jamg’i’r kok sho’pti terbeter,
Ko’k sho’p biyeni terbeter,
Biye qi’mi’zdi’ terbeter.
Jigit suli’wdi’ terbeter,

Suli’w besikti terbeter,
Besik balani’ terbeter,
Bala ... du’nyani’ terbeter (196-bet).

Usi’ sozlerdi yesitkende patsha: «Wo, ne degen qu’diretli so’z, ta’n’irim!» (196-bet) degenin bidmey-aq qali’p, womi’nan tu’rgelip te ketedi.

Bul so’zlerdin’ to’rkininde haqi’yqi’y folklorli’q da’stu’rlerdegi, terme-tolg’awlardag’i’ danali’q penen berilgen pikirden wo’mirlik turmi’sli’q qubi’li’slardi’ sali’sti’ri’p su’wretlew usi’llari’ni’n’ bayli’g’i’ ha’m teren’ligi ayqi’n ko’zge taslanadi’.

Sonday-aq, patsha Asqar menen Erastu arasi’ndag’i’ to’mendegi dialoglarda da folklorli’q aforistlik teren’ woyli’li’q, dani’shpanli’q jati’r.

Patsha
Qorqasan’ ba, jigit, ma’n’gi jasawdan?
Asqar
Abixayat-ma’n’gi tirishilik suwi’
Insan ushi’n yemes...
Patsha Kim ushi’n wonda?...
Erastu
Adam ma’n’gi yemes ta’biyat ma’n’gi...
Bul suw eleksiri sol ma’n’giliktin’...
Patsha
Insan-ta’biyatti’n’ perzenti, ustaz...
Anasi’ menen ma’n’gi jasawg’a haqli’...
Erastu
Tuwi’li’w, jan’ari’w, ti’nbay wo’zgeriw
Ta’biyat anani’n’ ma’n’gilik isi
Al, ma’n’gilik degenin’-bul sheksiz waqi’t
Wol kosmos, jani’ joq biyma’ni bosli’q... (197-bet).

Mine, bular shi’ni’da da nag’i’z folklorli’q motivtegi teren’ dani’shpanli’q penen ayti’lg’an aforistlik, frazeologiyali’q qatarlar yekenligi

da'lillewdi talap yetpese kerek. Sonday-aq, usi' wori'nlarda patshani'n' so'zlerindegi pikirlerge de qulaq tu'rmew ushi'e yemes. Wo'ytkeni, ma'n'gi jasawdi' kim qa'lemeydi, wo'mirden shiyrin na'rse joq. Usi'ni'n' ushi'n da, ha'zir du'nya ali'mlari' insanni'n' ma'n'gi jasaw ushi'n mu'mkinshiliklerin de izertlep ati'rg'anli'g'i' shi'nli'q. Al, shayi'r bolsa, bir tutas poema ideyasi'nda patshani'n' ma'n'gi suwdi' izlewin si'nap su'wretlew bul insanni'n' ma'n'gi jasawdi' qa'lewin biykarlawi' yemes. Bul si'nshi'l su'wretlew insandi' na'psi-qanaatqa, paraxatshi'li'q, gumanistlik qa'siyetlerge shaqi'ri'w boli'p yesaplanatug'i'nli'g'i'n duri's tu'siniwimz kerek.

Shayi'r Asqardi' patshani'n' aldi'na ali'p keliwge baylani'sli' syujet bo'lekshesinde de folklorli'q motivdegi fantastikali'q, qi'yali'y giporbolali'q qa'siyetti duri's isletedi. Asqar patshani'n' aldi'nda qaqpan bali'qti' ma'n'gilik suwi'n sali'p tiriltip ko'rsetedi. A'lbette, bul qi'yali'y fantastikali'q woy yekenligi ani'q.

Poemadag'i' folklordan paydalani'w ha'm sol milliy ko'rkemlik da'sturlerdi jazba realistlik dastu'rler ha'm naq obektiv realistlik faktler menen suwg'ari'p isletiwi de a'piwayi' xali'q wa'killerinin' ma'n'gilik suwi'n izlewi, wolardi'n' sol ma'n'gilik suwi' haqqi'nda woylari'n da ani'q ko'rinedi. Haqi'yqati'nda, wolardi'n' ha'r birinin' aytqan so'zleri wolardi'n' wo'zlerinin' ka'spi ka'rine, ku'ndeoikli miynet prcessine, wolardi'n' wo'zlerinshe woylaw biliw wo'zgesheliklerine baylani'sli' sheber sa'wlelengen. Usi' ma'seleni poema tuwrali' pikir aytkan si'nshi' duri's belgilep wo'tedi[7]. Biz de si'nshi'ni'n' pikirlerine qosi'la woti'ri'p, woni' mi'naday qatarlar menen ja'ne de da'liyllep ko'rsetsek:

Qara saqal:

Bizdi, mine, mi'n' bulaqqa aydadi'...

Ma'n'gi suwdi' tabasan' dep qi'ynadi'.

---

[7] Yesnov J. Poeziya juldi'zi' (I.YUsupov poemasi'ni'n' geypara ma'seleleri). No'kis, «Bilim», 2003

Diyxan:

O’giz da’rya qayti’p yeller sholledi,
Al, patsha «ma’n’gi suw»di’ tabasan’ dedi...

SHopan:

Qassapshi’g’a yet qayg’i’,
Qara yeshkige jan qayg’i’.

Diyxan:

Bizdey diyxan sorli’g’a...
Qi’s napaqa nan qayg’i’...(188- 189-betler).

Haqi’yqati’nda, bul nag’i’z xali’q da’l wo’zi, woni’n’ motivles formasi’ yekenligin hesh kim biykarlay almaydi’. Wolardi’ shayi’r ju’da’ sheberlik penen syujettin’ za’ru’rli ha’m sha’rtli wori’nlari’nda duri’s qollang’an. Ja’ne de, soni’ ayti’p wo’tiw kerek, uli’wma syujettin’ usi’layi’nsha rawajlandi’ri’li’wi’ qi’yali’y fantastikali’q formada bolg’ani’ menen wol nag’i’z real, obektiv wo’mirge ju’da’ jaqi’n. Yeger, patsha yaki xanlar zorlag’an jag’dayda qaysi’ da’wirlerde bolmasi’n xali’qti’n’ a’piwayi’ qatlami’ni’n’ basi’na usi’eday ku’nler tuwi’li’wi’ ta’biyg’i’yli’q realistlik qubi’li’s boli’p, wolar woqi’wshi’lar arasi’nda u’lken isenimge iye bolatug’i’nli’g’i’ so’zsiz.

Sonday-aq, usi’ wori’nlarda xali’qti’n’ a’piwayi’ qatlami’ni’n’ arasi’nda da ha’r tu’rli minez-quli’qtag’i’: jag’i’mpazdi’n’ da, wori’nsi’z marapatgo’yliktin’ de,
maqtanshaqlardi’n’, dan’q ma’rtebe ku’sewshilerdin’, ha’meldarlardi’n’ ha’m wolarg’a qarsi’ haqi’yqatshi’l, hadali’yli’qti’n’ jaqlawshi’lari’, a’piwayi’ kishipeyil ha’m kemtaranalardi’n’ boli’wi’n su’wretlewi-bul shayi’rdi’n’ folklorli’q da’stu’rlerdegi unamli’ qaharman, uli’wma qaharman obrazi’n jasawg’a si’nshi’l qatnas jasap, woni’ jazba a’debiyatti’n’ realistlik da’stu’rleri menen suwg’ari’wi’ boli’p yesaplanadi’. Ma’selen, poemada usi’ wori’nlarda tazsha patshag’a «ma’n’gi suw»di’ tawi’p berip, ku’yew bala boli’wdi’ a’rman yetedi, al temirshi usta bolsa «ma’n’gilik suw»dan

abaysi'zdan iship ali'p ma'n'gilik tu'rde ko'rik basi'p wot jali'n u'stinde turg'i'si' kelmeytug'i'nli'g'i'n bildiredi. (Ju'zimdi jalap wotli' ko'rik ha'wiri. Ma'n'gi sho'kkish uri'p turg'i'm kelmeydi (191-bet). Sonday-aq, qara saqalli' bir adam bolsa; «Ten'iz qurdi'mi'nda shek bar, biraq ta, insapsi'z patshani'n' pa'minde shek joq...» (192-bet), -dep haqi'yqatli'qti' basi'p aytadi'.

Bular haqi'yqati'nda da, wo'mir shi'nli'g'i'nan ali'ng'an qi'yali'y do'retiwshilik jemisleri boli'p yesaplanadi'. Biraq, qalay degende de ja'ne bir ma'rtebe shayi'rdi'n' folklorli'q da'stu'rlerden paydalani'wi' qanday da formalarda, qaysi' bir obrazlarda ko'rinip kete beredi. Atap aytqanda, shayi'r biz aytqan tazsha obrazi'n isletiwde de xali'q da'stanlari'ndag'i' Juri'n taz, Yeshim ka'l si'yaqli' obrazlardi' yeske ali'p do'retkeni sezilip turadi'. Bizin'she, bul da sxematikali'q, shablonli'q yemes, al woni' usi' poemani'n' poetikali'q si'pati', woni'n' negizgi syujetlik kompoziciyali'q quri'li'si'ni'n' fantastikali'q jaqi'nlag'i' talap yetip turg'anli'qtan usi'lay blg'an dep yesaplawg'a tuwra keledi.

Poemadag'i' syujetlik rawajlani'wdi'n' usi' momentlerinde shayi'r ta'repinen Asqarg'a patshani'n' aldi'nda wo'z atasi'n ju'z jasqa tolg'ani' ushi'n wo'lim woypatli'g'i'na apari'p taslag'anli'g'i'n aytqi'zi'wi' ha'm bul da'stu'rdi patshani'n' biykar yetiwi de realistlik shi'nli'qqa sa'ykes isenimli ha'm uli'wma gumanistlik bag'darda ali'ng'an.

Asqar

Men sorli' aqli'g'i' woni' arqalap,

A'jel woypati'na apari'p tasladi'm...

Erastu

Zamanlar ag'i'mi' bir pa'tli da'rya,
Tu'rli da'stu'rlerdin' uri'g'i' wonda,
I'g'i'p wo'ter zamanlardan zamang'a,
Aji'ri'qtan wo'sken jerinde wo'ser Ha'tte, zan'lar bar ba'sekeleser...

Patsha

Joq, men bul da’stu’rdi biykar yetemen!
Adamiyzat keter bolsi’n du’nyadan Wo’z a’jeli ha’m de dasi’g’i’nan.

Asqar

Bul pa’rmani’n’i’zda insani’yli’q bar,
A’dalat sha’shmesi sarqi’lmag’ay hesh! (200-bet).

Poemadag’i’ usi’nday hadali’yli’q ushi’n gu’res, gumanistlik maqsetler ushi’n xi’zmet yetiw, hadalli’qti’ ashi’p ayti’wg’a baylani’sli’ detallar meyli wolar qi’yali’y syujetler tiykari’nda ayti’lsa da, al wolar wo’z isenimliligi menen de, problematikali’q wo’tkirligi menen bu’gingi zamanago’y turmi’sqa jaqi’nlasti’ri’li’p, reallasti’ri’p ali’ng’anli’g’i’ bahali’ qa’siyetlerden boli’p yesaplanadi’. Wolar yadtan, qi’yaldan do’relse de, tap bu’gingi turmi’sta, bizin’ ko’z aldi’mi’zda tap ha’zir boli’p ati’rg’anday si’yakli’ yelesleydi. Solardi’n’ bir suw problemasi’. Oguz da’ryasi’ni’n’ buri’li’p, Girkan ten’izine qaray qashi’p ketiwi yedi. Bul biz joqari’da aytqani’mi’zday, A’miwda’ryani’n’ buri’n bir tariyxi’y da’wirlerde quyg’anli’g’i’ menen ti’g’i’z baylani’sli’. Ne tilegin’ bar degen patshani’n’ so’zine Asqar, usi’ jag’daylarg’a bola bi’lay deydi ha’m sol wori’nlansa abixayat suwi’n qaysi’ jerde yekenligin ayti’p, jol ko’rsetetug’ i ’nli ’g’ i ’n bildiredi.

Asqar

Girkan ten’izine qashqan da’ryani’,
Qaytari’p ber taqsi’r bizin’ jag’i’sqa.
Xali’q wo’z yelatani’nan ayra tu’spesin,

Bul jerlerden yel serpilip ko’shpesin.

Patsha

Buyi’raman baydan ji’qqan bo’getti,
A’kelin’ qaytadan Oks da’ryani’.

Erastu

G’az g’an’qi’ldap, shag’alalar sharq uri’p,
Jatsi’n shalqi’p Oksiana ten’izi! (200-bet).

Haqi’yqati’nda da, bul buri’ng’i’ ham ha’zirgi tariyxi’y shi’nli’q penen ti’g’i’z .baylani’sli’ bolg’anli’qtan wol folklorli’q princip tiykari’nda yadtan tabi’li’p isletilgen syujet bolsa da, isenimli ha’m zamanago’y problematikali’q a’hmiyeti menen de barli’q woqi’wshi’lar qa’wimin tan’landi’ri’p wo’zine tartpay qoymaydi’. Tap usi’ ma’ha’llerdegi Asqardi’n’ ishki psixologiyali’q terbenisleri, quwani’sh sezimleri de wo’z realli’g’i’ menen di’qqatti’ qaratadi’. Sebebi, da’rya suwi’ wo’zine kelmese, woni’n’ qali’n’li’g’i’, xan qi’zi’ Onesiya darya boyi’nda qurbanli’qqa shali’nar aldi’nda yedi. Sonli’qtan, Asqar patsha ha’mirinin’ quwani’shi’n bi’laysha si’rtqa shi’g’aradi’:

Patsha ha’miri-quda ha’miri degen bar...
Oguz da’rya-asi’rawshi’ anami’z,
Kel qaytadan bizge ma’n’gi suw boli’p!
Yendi quwantaman men ha’zir boli’p,
Onesiya, yesit, arzi’wli’ yari’m!
Sen yendi azatsan’ qurban boli’wdan,
Sag’an qustay ushi’p baraman ha’zir!... (200-bet).

JUWMAQ

Shayi’r I.Yusupovti’n’ do’retpelerinde folklorli’q da’stu’rlerdi wo’zlestiriw usi’llari’ ha’m jollari’, woni’n’ bir neshe ayqi’n ko’rinisleri mi’n’ san tu’rli boli’p keledi. Uli’wma, bir tutas aytqanda, shayi’rdi’n’ folklordi’ qollanbay, wonnan naq tu’rde paydalanbay, folklori’mi’zdi’n’ ruwxi’nan ta’sirlenbey do’retilgen lirikali’q do’retpeleri ju’da’ kem ushi’rasadi’ desek te qa’telespeymiz. Buni’ wo’zinin’ ko’p lirikali’q shi’g’armalari’nda awi’z a’debiyati’ni’n’ do’retpelerinin’ atlari’n jiyi-jiyi atap woti’ri’wlari’, folklorli’q qaharmanlardi’ da tez-tez tilge ali’p, woni’n’ u’lgi qa’siyetlerine wo’zinin’ lirik qaharmanlari’n yamasa tag’i’ basqalardi’ da sali’sti’ri’w retinde ko’setip bari’wi’, folklorli’q terminlerdi de tez-tez isletiwi h.t basqalar so’z sheberinin’ milliy folklori’mi’zdi’n’ ruwxi’ menen ta’biyg’i’y tu’rde ana su’ti menen qari’si’p sin’gen qa’siyetlerinen hesh qashan aji’rati’p bolmaytug’i’ni’n an’latadi’.

I.Yusupov folklorli’q da’stu’rlerden wo’z poeziyasi’nda, atap aytqanda, lirikali’q shi’g’armalari’ ha’m poemalari’nda nelerden paydalandi’, awi’zeki xali’q do’retiwshiliktin’ qanday unamli’ qa’siyetlerin isletip paydalandi’ degen sorawlar kelip shi’g’adi’. Bizin’she, sorawlarg’a yen’ aldi’ menen shayi’r wo’z do’retpelerinde awi’zeki so’z wo’nerindegi a’piwayi’li’q penen jaydari’li’qti’, wondag’i’ woni’n’ pikirlewlerindegi, du’nyani’ ko’rkemlik penen tani’wi’ni’dag’i’ Q.Ayi’mebtov ko’rsetken «Xali’q danali’g’i’n», yag’ni’y, woy-pikirler teren’ligin, ideyali’q bayli’q penen woni’n’ ani’qli’g’i’n, sarrasli’g’i’n, romantikali’q ko’terin’kilikti, woy-pikir ju’rgiziwdegi shari’qlag’an qi’yaldi’n’ biyikligi menen bayli’g’i’n, lirizmdi ha’m teren’ psixologizmdi, pikir-ideyalardi’ obrazli’ tu’rde jetkeriwdegi astarli’q, simvolika-metaforali’q, ti’msali’yli’q, allegoriyali’q si’patlardi’, qosi’q quri’li’si’ndag’i’ wori’nli’ jerlerde terme-tolg’awli’q formalardi’, wolardag’i’ danali’q filosofiyali’q, wolardi’ qorshag’an wortali’q penen sali’sti’rmali’ tu’rde beriwdi, wori’nli’ tu’rdegi ha’m suli’w, wog’ada ta’sirli shi’g’atug’i’n giperbolizmlerdi, naqi’l-maqallardi’ na’tiyjeli tu’rde paydalani’wdi’, an’i’z-

a’n’gimeler menen ra’wiyat so’zlerdi de isletiwdi h.t.basqalardi’ aladi’.

Qullasi’, biz I.Yusupov lirikalari’ni’n’ ko’pshiliginde wolardi’n’ ana folklori’mi’z benen qanday da bir ta’replerinen yaki qosi’q quri’li’si’nan, yamasa mazmun bayli’g’i’ menen wog’an formani’n’ sa’ykeligi jag’i’nan, yaki i’rg’ag’i’ ruwxi’y jaqi’nli’q, ruwxi’y u’nleslikti sezemiz.

Yusupov lirikasi’nda folklorli’q miyraslari’mi’zdi’ bu’gingi da’wirge say qayta tiriltip poetikali’q jaqtan qayta islep paydalani’wdi’n’ yen’ birinshi gezekte ruwxi’yli’q, milliy koloritlik ha’m milliy du’nyatani’mli’q, estetikali’q ta’replerine, yekinshiden, forma ha’m mazmunli’q birliklerdi: shayi’r do’retpelerinde shari’qlag’an ushqi’r qi’yaldi’n’ bayli’g’i’ arkali’ kelip shi’qqan wori’nli’ romantizmdi, sol arkali’ payda bolg’an lirizmnin’ de ku’shli yekenligin, wolardi’n’ xali’q qosi’qlari’ndag’i’ mun’-sherlerge, joqari’ ko’terin’kilikke, ruwxi’y quwnaqli’qqa da bari’p ushlasatug’i’nli’g’i’n atap wo’tiwimiz kerek. Sonday-aq, u’shinshiden, woylardi’ beriwdegi teren’likke qosi’ ideyalardi’ sa’wlelendiriwdegi tu’sinikli ha’m jaydari’li’q, naqma-naq ani’qli’qti’n’ basi’mli’g’i’n, to’rtinshiden, simvolika-meaforali’q ti’msali’y obrazlardi’ jarati’wdag’i’ obrazlardi’n’ astarli’li’g’i’ menen teren’ligi, besinshiden, shayi’r shi’g’armalari’ menen folklorli’q da’stu’rler arasi’ndag’i’ qosi’q quri’li’si’, i’rg’ak, motivlerdin’ uqsas ha’m jaqi’nli’g’i’n belgilep wo’temiz. Bulardi’n’ barli’g’i’ so’z sheberlerinin’ do’retpelerinin’ ta’biyg’i’y jarati’li’si’nan, woni’n’ do’retiwshisinin’, haqi’yqi’y talanti’nan, wog’an ana su’ti menen yenisip, qari’si’p ketken milliy estetikali’q talg’am ha’m du’nyatani’mi’ni’n’ negizlerinde tuwi’lg’an dep yesaplawg’a tuwra keledi. SHayi’r gu’lla’n shi’g’armalari’nda folklorli’q- ko’rkemlik da’sturlerdi zamango’y jazba realistlik a’debiy ta’jriybeler menen ti’g’i’z baylani’sti’ri’p, aji’ralmas tu’rde sintezlep isletti ha’m bul sintezdi de ha’zirgi zaman wo’mir shi’nli’g’i’n, woni’n’ janli’ faktler menen bayi’ti’p bardi’. Wolardi’n’ barli’g’i’n a’jayi’p so’z sheberi do’retpelirin ayri’qsha poetikali’q tabi’slarg’a qaray jeteledi.

Uli’wma alg’anda bulardi’n’ barli’g’i’ folklorli’q miyraslardi’n’ derlik

barli’q janrli’q tu’rleri de shayi’rdi’n’ poetikali’q yoshi’ menen ruwxi’y du’nyasi’ni’n’, du’nyani’ ko’rkemlik penen tani’p sa’wlelendiriwinin’ haqi’yqi’y ag’ar bulaq ko’zi boldi’ desek arzi’ydi’. Qa’lem iyesi folklorli’q da’stu’rlerdin’ ha’r qi’yli’ usi’llari’ menen basli’ principlerin mudami’ jazba realistlik a’debiyat da’stu’rleri ha’m zamanago’y wo’mir shi’nli’g’i’ menen suwg’ari’p, wolardi’ bayi’ti’p ha’m wo’zinshe talant sha’shmeleri menen suwgari’p wo’zlestirip, rawajlandi’ri’p jetilistirip paydalanadi’. Na’tiyjede, bular shayi’r do’retpelerinin’ shi’n ma’nisindegi xali’qli’g’i’n, milliylik si’patlari’n, wolardi’n’ uli’wma a’piwayi’ woqi’wshi’lardi’n’ da du’nyatani’mi’ menen estetikali’q talg’ami’na ju’da’ sa’ykes kelgen qoni’mli’li’g’i’n payda yetip woti’rdi’. Sol sebepli de, a’jayi’p talantti’n’ barli’q do’retpeli xali’q su’yiwshiligine miyasar bolmaqta.

PAYDALANI’LG’AN A’DEBIYATLAR:

Siyasiy a’debiyalar:

1. Karimov İ .A. Tarixiy xotirasiz kelajak ywq.-Toshkent:«Sharq» nashirёt-matbaa kontserni bosh tah’ririyati, 1998;
2. Karimov İ. A. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni-xalq, millatni-millat qilishga xizmat etsin-Toshkent:«Wzbekiston», 1998;
3. Karimov.I.A. Joqari ma’nawiyat-jen’ilmes ku’sh. Tashkent, “Ma’nawiyat”-2008;
4. Karimov.I.A. Adabiyotga etibor-ma’niaviyatga, kelajakka etibor. T “Uzbekiston”, 2009;
5. Karimov.I.A. Tariyxiy xotirasiz kelajak yuq. Tashkent, “Sharq”,1998;
6. Karimov.I.A. Barkamol avlod orzusi, Toshkent, “Uzbekiston milliy entsiklopediyasi”, 2000.

Tiykarg’i a’debiyatlar:

1. Aristotel. Poetika-Toshkent «G’ulom nomidagi Adabiёt va sanat nashiriёti» 1980;

1. Axmetov S. Qaraqalpaq sovet poeziyas?-No’kis:«Qaraqalpaqstan», 1988;
2. Axmetov S. Talantqa talap. No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1986;
3. Axmetov S., Esenov J., Jarimbetov Q. A’debiyattan?w atamalar?n?n’ or?ssha-qaraqalpaqsha tu’sindirme so’zligi -No’kis:«Bilim», 1994;
4. Axmetov S. A’debiyattan?w terminlerinin’ q?sqasha so’zligi. No’kis, «Qapaqalpaqstan»-1972;
5. Amilova M. Wzbek sovet adabiёtida folklor ananalari. Toshkent; «Fan»-1990;
6. Belinskiy V .G. Sobr. Soch. v trex tomax. Tom II, Moskva:qori
7. Bekbergenova 3. Hezirgi qaraqalpaq poeziyas?nda folklorl?q destu’rler. No’kis, «İlim», 2011;
8. Bar L.B., İlin N.D., Monastırskaya N.F. Analiz xudojestvennogo

proizvedeniya -Tashkent:«Wqituvchi», 1995;
9. Boboev T. Adabiётshunoslikka kirish-Toshkent:«Wqituvchi», 1997;
10. Boboev T. Adabiётshunoslik asoslari-Toshkent:«O’zbekiston», 2002;
11. Vvedenie v literaturovedenie-Moskva:«V?sshaya shkola», 1979;
12. Genjemuratov B. A’jiniyaz lirkas?n?n’ poetikas?. No’kis:«Bilim», 1997;
13. Dos?mbetova A. Shawd?rbay Seyitovt?n’ lirikas?nda ko’rkem forma, kand.diss. No’kis, 2008;
14. Esemuratov G. Ull? Watandarl?q ur?stan son’g’? qaraqalpaq Sovet a’debiyat?nda aw?l adamlar? obraz?. No’kis-1963-j.
15. Esemuratov G. İ.Yusupovt?n’ poeziyas? No’kis:«Qaraqalpaqstan», 1976;
16. Eshniyazova E. To’lepbergen Ma’tmuratovt?n’ lirikası (İdeyal?q-tematikal?q, janrl?q h’em ko’rkemlik o’zinshelikleri): Kand. diss.-No’kis, 2001;
17. Esenov J. Poeziya juld?z?. No’kis:«Bilim», 2004;
18. Ja’rimbetov Q. XIX esir qaraqalpaq lirikas?n?n’ janrl?q qa’siyetleri h’a’m rawajlan?w tariyx?-No’kis:«Bilim», 2004;
19. Jarimbetov Q. A’debiyattan?wdan sabaqlar. No’kis: «Qaraqalpaqstan»-2012-j.;
20. Jumajanov Q. Xal?q shay?rlar? poeziyas?nda folklorl?q h’a’m daral?q da’stu’r. No’kis: «Bilim»-1993-j.;
21. İzzat Sulton. Adabiyot nazariyasi-Toshkent:«Wqituvchi», 1986;
22. İsmayılov E. A’debiyat teoriyanın’ ma’seleleri. Almat?. 1940;
23. Kamalov Q. Qaraqalpaq a’debiyat?nda ko’rkem metodt?n’ evolyutsiyas?. No’kis:«Qara-qalpaqstan», 1988;
24. Kamalov Q. Dala bu’rkiti-No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1990;
25. Kamalov K. Ka’rwan bas?. No’kis, «Qaraqalpaqstan», 1983;
26. Karibaeva B. Qazirgi qazaq lirikas?n?n’ poetikas?-Alma-ata:«Jazush?», 1988;
27. Kvyatkovskiy A. Poeticheskiy slovar-Moskva:«Sovetskaya entsiklopediya», 1966;
28. Kratkiy slovar literaturovedencheskix terminov. M., «Prosveshenie» 1985;
29. Qabdolov Z. A’debiyat teoriyas?n?n’ negizderi. Almat?-1970;

30. Qabdolov Z .So’z o’neri-Almat?:«Mektep»-1982;
31. Losev A. F. Antichnaya mifologiya. Moskva:«Nauka»,-1957.
32. Mallaev N. Wzbek adabiёti tarixi. Toshkent:«Wqituvchi».-1976;
33. Mallaev N. Navoiy ijodiёtining xalqchil negizi. Toshkent:«Wqituvchi».-1973;
34. Mallaev N. Alisher Navoiy va xalq ijodi. Toshkent:«G’. G’ulom nomidagi badiy adabiёt va sanat nashiriёti».-1974;
35. Mambetova M. İ.Yusupov poeziyasının’ qosıq qurılısı, Kan.dis. No’kis, 1999;
36. Mambetniyazov T. Poeziya h’aqq?nda oylar. No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1985;
37. Ma’mbetniyazov T. Poeziya-turm?s,gu’res h’a’m talp?n?w. No’kis:«Qaraqalpaqstan»-1993;
38. Maqsetov Q. Qaraqalpaq qah’armanl?q da’stanlar? poetikas?. Tashkent, «FAN» 1965;
39. Maqsetov Q. Qaraqalpaq folklor?n?n’ estetikas?. No’kis: «Qaraqalpaqstan»,1971;
40. Maqsetov Q. Folklor h’a’m a’debiyat. No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1975;
41. Maqsetov Q. Qaraqalpaq folkloristikas?. No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1989;
42. Maqsetova J. İ.Yusupov poeziyasında sheberlik ma’selesi. Kand.dis. No’kis, 1983;
43. Mustaqillik davri adabiyoti (Adabiy-tanqidiy maqolalar, badialar)-Toshkent: «G’.G’ulom nomidagi nashriёt-matbaa ijodiy uyi», 2006;
44. Muratbaev Q. İ.Yusupovtın’ «Eski fontan ertegi» poeması h’aqqında.// **«A’miwda’rya»**, 1964-j. №10
45. Nar?mbetov J. Qazaq sovet poemas?. Almat?:«G’?l?m»-1977;
46. Nurmuxammedov M. Karakalpakskaya poeziya-Toshkent:«Fan»,1977.;
47. Nurjanov P. Da’wir talab? h’a’m ko’rkem a’debiyat-No’kis:«Bilim», 1993;
48. Osmanova Z.G. Vstrechi i priobrajeniya. Moskva:«Nasledie»-1993;
49. Oraz?mbetov Q. Ha’zirgi da’wirdegi qaraqalpaq lirikas?nda ko’rkemlik izleniwshilik-No’kis:«Bilim», 1992;

50. Oraz?mbetov Q. Ha’zirgi qaraqalpaq lirikas?nda ko’rkem formalard?n’ evolyutsiyas? h’a’m tipologiyas?-No’kis:«Bilim», 2004;
51. Paxratdinov D. İ.Yusupov lirikasında Shıg’ıs klassikleri da’stu’rleri. Kand.dis. No’kis, 2001;
52. Pospelov G.N. Teoriya literatur?. Moskva, «V?sshaya shkola», 1978;
53. Razvitie janra poema v karakalpakskoy Sovetskoy literature-Toshkent: «FAN»,1976;
54. Rah’imjanov N. Wzbek sovet adabiёtida poema. Toshkent, «FAN» 1986;
55. Timofeev L.İ. Slovo v stixe. -Moskva:«Sovetskiy pisatel», 1987;
56. Ulyashov P. Veter zemn?x dorog-Nukus:«Qaraqalpaqstan»,1989;
57. Turdıbaev Q. İ. Yusupov poeziyasının’ folklorlıq derekleri h’aqqında.// **«A’miwda’rya»**, 2009-j. №5-6 san 146-149-b;
58. Tomashevskiy B.V. Teoriya literatur?. Poetika. -Moskva:«Aspekt-Press», 2001;
59. Twychiev U. Uzbek sovet poeziyasida barmoq sistemasi.– Toshkent:«Fan»,1966;
60. Sag’ıytov İ. A’debiyat h’a’m da’wir. No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1988;
61. Sultanov Q. Zamanlas jan?m menen…-No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1972;
62. Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar-Moskva:«Sovetskaya entsiklopediya»1985;
63. Steblin-Kamenskiy M.İ. «Mif». Leningrad:«Nauka»,1976;
64. Xudaybergenov K. Lirika h’a’m o’mir-No’kis:«Qaraqalpaqstan», 1971;
65. Xudaybergenov K. Da’wir h’a’m par?z -No’kis: «Qaraqalpaqstan»,1987;
66. Xudoyberdiev E. Adabiyotshunoslikka kirish-Toshkent:«İqtisodiyot va moliya»- 2007;
67. Hamidova A. İ.Yusupov tvorchestvosı h’a’m Evropa a’debiyatı (A’debiy baylan?slar h’am a’debiy ta’sirler ma’selesi): Kand. diss. -No’kis, 1999;
68. Yusupov İ. Zaman ag’ımı.-No’kis:«Qaraqalpaqstan»,1968;
69. Yusupov İ. Tumaris h’a’m basqa poemalar. No’kis: Qaraqalpaqstan, 1974;
70. Yusupov İ. Tan’lamalı shıg’armalarının’ 2 tomlıg’ı-

No’kis:«Qaraqalpaqstan», 1992;

71. Yusupov İ. Begligin’di buzba sen. No’kis:«Qaraqalpaqstan», 1997;

72. Yusupov İ. «Ma’melek oy».// **«A’miwda’rya»**-1990-j?l.